

אין עוד מלבדו, אפילו לדבר כשפים

עולם הכישוף

מה באמת היה שם?

כיצד הוא פעל?

מדוע האמינו בו?

מאמר זה לא נועד לכל אדם. מי שחונך והורגל כל ימיו באמונה תמימה, ומסקנות השונות מהשקפתו יעוררו בו קשיים באמונה – עליו להימנע מלימוד מאמר זה, שכן עדיפה אמונה שאינה מושלמת, מאשר קשיים מושלמים.

עם זאת, דבר פשוט וברור הוא, שגם על אדם כזה חובה לדעת שהבנתו אינה מושלמת בנושא, וקל וחומר שהיא אינה הדעה היחידה, ולא שייך שדווקא הוא יזלזל באלו שמעמיקים לבירור האמת.

קונטרס זה עוסק בעולם הכישוף, על פרטיו השונים. משכך, הוא כולל גם תיאורים שאינם נעימים לנפש עדינה, בין כאלו שהוזכרו במקורותינו, ובין, להבדיל, באומות. עם זאת, יש בהם תועלת להבנת האמונות שרווחו בעולמם. עולם הכישוף.

תמונת השער – מתוך הספר "תולדות המכשפות והקוסמים", אנגליה, 1720

© כל הזכויות שמורות

אביגדור אמיתי

תשפ"ג

עדכון אחרון: ט"ו אדר ב תשפ"ד

mada.hazal@gmail.com

תוכן

5	.....	מכתב ברכה
8	.....	הקדמה
8	.....	סוגיה שהיא כמת מצווה
8	.....	חשיבות קונטרס זה
8	.....	המקורות לקונטרס זה
9	.....	נושא הקונטרס
10	.....	פרק א המחלוקת אודות ממשותו של הכישוף
10	.....	בתנ"ך
10	.....	בגמרא
10	.....	התנגדות לאמונה בכוחותיו של ניחוש
11	.....	מחלוקת הראשונים
11	.....	מחלוקת באחרונים
12	.....	שורש המחלוקת
12	.....	השפעה חיצונית
13	.....	הראיות לשיטת הרמב"ן וסיעתו
13	.....	הראיות במישור המקורות
14	.....	הראיות במישור המציאות
16	.....	שינוי בין התקופות
16	.....	הכרעה במחלוקת זו
17	.....	פרק ב המקורות לסוגיה זו
17	.....	בין ישראל לעמים
17	.....	ספרי אומות העולם שעסקו במעשיהן של המכשפות
20	.....	משפטי מכשפות אצל אומות העולם
21	.....	התנגדות לאמונה בכישוף אצל אומות העולם
21	.....	עונשה של מכשפה

פרק ג מעשיהן של המכשפות.....23

23.....מה גרם לאנשים לעסוק בכישוף?

23.....משחת מכשפות

27.....מה באמת ידוע לנו על מעשיהן של המכשפות.

42.....קמיעות ולחשים

פרק ד השתרשות האמונה בכישוף.....45

45.....כיצד הגיעו לרעיונות אלו.

47.....כיצד ההמון האמין בכישופים.

60.....מדוע נמנעו מלסתור את האמונה בכישופים.

64.....קונטרסים נוספים מאת המחבר

מכתב ברכה

נכתב על ידי הרב משה צוריאל
להופעת ספרו של הרב אביגדור אמיתי
"עולם הכישוף"

ב' שבט, תשפ"ג

ערך גדול יש לחפש בכל דבר ודבר מהו אמת ומהו טעות, כי על הפתאים נאמר "פתי יאמין לכל דבר" (משלי יד, טו) אבל על התורה נאמר "אמת, זו תורה" (ברכות ה, ב). נושא זה אם יש מציאות אמת לעיני כישוף או הכל היא הטעאה ומרמה, מחלוקת היא גם בין דברי חז"ל (סנהדרין סז, ב), גם בין דברי הראשונים (רמב"ן ורמב"ם) גם בין דברי האחרונים (כמו מרן והגר"א על שו"ע יו"ד בי' קעט ס"ק יג). כל בן תורה המחפש לקיים דבר ה', צריך לברר מה היא עמדתו.

התורה צייתה "מכשפה לא תחיה" (שמות כב, יז). כלום זאת מפני שמעשיה פועלים בחוש? או מפני שהיא מטעה את הבריות בדברי שקר? הרמב"ם, שהוא יסוד-ראשי בהוראה להלכה בישראל, ביאר דעתו (הל' ע"ז סוף פרק יא):

"ודברים האלו כולן דברי שקר וכזב הן והם שהטעו בהן עובדי כוכבים הקדמונים לגויי הארצות כדי שינהגו אחריהן. ואין ראוי לישראל שהם חכמים מחוכמים להמשך בהבלים אלו, ולא להעלות על לב שיש תועלת בהן שנאמר 'כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל'. ונאמר 'כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו, ואתה לא כן' וגו'. כל המאמין בדברים האלו וכיוצא בהן ומחשב בלבו שהן אמת ודבר חכמה, אבל התורה אסרתן, אינן אלא מן הסכלים ומחסרי הדעת, ובכלל הנשים והקטנים שאין דעתן שלימה. אבל בעלי החכמה ותמימי הדעת ידעו בראיות ברורות שכל אלו הדברים שאסרה תורה אינם דברי חכמה אלא תהו והבל שנמשכו בהן חסרי הדעת, ונטשו כל דרכי האמת בגללן. ומפני זה אמרה תורה כשהזירה על כל אלו ההבלים 'תמים תהיה עם ה' אלוהיך':"

למרבת הפלא, גם בשו"ע (יו"ד סי' קעט סעיף ו) נטה מרן ר' יוסף קארו אחרי דעת הרמב"ם וסבור כי אין דברי הלחשים מועילים כלום, אלא יש בהם כח ריפוי בבחינת סוג'סטיה, שגם לזה יש מהלך מדעי בכוחות הנפש. לכן הסבורים כדברי הרמב"ם שאין אמת בכישוף, יש להם כר נרחב על מה לסמוך.

ואם תשאל, כיצד הרמב"ן והרשב"א ועוד המון חכמי קדם כן האמינו בכח הכישוף? האמת הא שלא בדקו בכח אנליטי או הוכחות מעבדה, אלא סמכו על "אמרי אנשי" לרבבותיהם, וכן סמכו על פשטות כמה סוגיות בגמרא.

אמנם גם הרמב"ם ידע מהסוגיות ההן, לא נעלמו ממנו, ותירץ באגרתו המפורסמת לחכמי מונטפשליר (איגרות, מהד' הרב יצחק שילת, עמ' תפח): "וכן אין ראוי לאדם להניח דברים של דעת ושכבר נתאמתו בראיות וינער כפו מהן, ויתלה בדברי יחיד מן החכמים... או שיש באותן הדברים רמז, או אמרן לפי שעה ומעשה שהיו לפניו".

ומעין זה כתב הרמב"ם ב"תשובות הרמב"ם" [מהד' בלאו, סי' תל"ו]:

"אלא כך ראוי למי שהוא מבין ולבו נכון ליטול דברך האמת, שישים ענין זה המפורש בתורה עיקר ויסוד שלא יהרוס בנין, ויתד התקועה אשר לא תמוט. וכשימצא פסוק מדברי הנביאים או דבר מדברי רז"ל חולק על עיקר זה וסותר ענין זה, ידרוש ויבקש בעין לבו עד שיבין דברי הנביא או החכם, ויצא דבריהם מכוונים בענין המפורש בתורה הרי מוטב. ואם לאו, יאמר 'דברי הנביא הזה או דברי החכם הזה איני יודע אותם, ודברים שבגו הם ואינם על פשוטיהם'".

במלים אחרות, גם כשיש מאמר חז"ל שמשמעותו שיש אמת בכישוף, אין עלינו להשליך את הדעת מאחרי גבינו. וכאן עלי לחלק חילוק גדול. כל מה שנוגע הלכה למעשה, אין לנו לזוז מכללי ההוראה של ש"ס ופוסקים. אבל יש תחומים במדע שאינם נוגעים למעשה התורה, כמו הרפואות שיש בתלמוד, או דברי גיאוגרפיה ותכונה שיש בגמרא, או דברי היסטוריה שיש בגמרא, אלו אינם נוגעים הלכה למעשה, ולכן אין חשש אם נאמר שהדברים הם דעת יחיד או שנאמרו בדרך משל.

נזכיר דרך אגב דברי ר' אברהם בנו של הרמב"ם, בסוף מאמרו על דרכי האגדות (ד"ה החלק השלישי, ושוב ב"החלק הרביעי") שיש הרבה ממעשיות שהוזכרו בתלמוד שראו אותם חז"ל דרך חזון או חלום, ולא התכוונו כפשוטם.

כהיום הזה, שכבר עברו כמה מאות שנים, ולא ראינו בעולם הוכחות למעשה כישוף, אלא כל המחלות הפוקדות את האדם הן או מפני השפעות חיידקים, או מיבנה חסר

בחיסונית של החולה, או מפני מצב לא בריא שנמצא בו ונדבק, אחרי כל זה אין אנו אחראים "לאחוז בקרנות המזבח" ולטעון באדיקות שיש אמת במעשי כישוף.

סיכומו של דבר, אלה מאיתנו הרוצים להאמין באפקטיביות של מעשי כישוף, כי סוף כל סוף יש גמרות מפורשות כאלו והרבה מהקדמונים האמינו בסיפורי כישופים, הללו יכולים להמשיך באמונתם כי "זה לא מעלה ולא מוריד" בענין קיום התורה למעשה.

אבל אלה מאתנו שהורגלו להתבונן בטבע לפי ההגיון, לפי הוכחות שהן הוכחות, לפי ראיות שהן ראיות, אם שוכנעו לנהוג כחינוכו של הרמב"ם והשו"ע, מותר גמור הוא להם.

פעלו של הרב אביגדור אמיתי, בספרו זה, הוא לפרסם הדיעות שהיו נפוצות משך מאות שנים, ואין מנוס מלהשתכנע שחלק מבני ישראל הושפעו מהאמונות ההן. ובזה הרב עשה לנו שירות חשובה להועיל לברר את האמת.

כן דברי הכותב וחותרם לכבוד התורה ולומדיה,

הרב משה צוריאל

מחבר סדרת הספרים: לקט פירושי אגדה, אוצרות המוסר ועוד.

הקדמה

סוגיה שהיא כמת מצווה

הכל צריכים מזל, אפילו ספר תורה שבהיכל.

סוגיית הכישוף היא סוגיה שנידונה במקומות רבים. בתורה, בנביאים, בדברי חז"ל, בראשונים ובאחרונים. בין בהלכה ובין באגדה.

למרות זאת, מסיבות שונות – ולא רק חוסר מזל – סוגיה זו לא זוכה להילמד לעומק, על כל צדדיה. ככל סוגיה העוסקת בעניינים מציאותיים והיסטוריים, יש צורך בידע רחב מתאים על מנת להבינה לכל רוחבה ועומקה. ידע שאינו מצוי בקלות לכל אדם, בוודאי לא ללומדי התורה.

כך שהשאלות "מה באמת ידוע לך שעשו מכשפות במהלך ההיסטוריה?" "כיצד מעשים אלו פעלו?" ו"מדוע האמינו בכוחות אלו?" לא זכות למענה רציני.

זוהי מטרתו של קונטרס זה.

חשיבות קונטרס זה

חשיבות קונטרס זה והעיסוק בו מתבססת על דברי חז"ל, שרבי אליעזר ורבי עקיבא הלכו בדרך, ונתעסקו בהלכות מיני כשפים של נטיעת קישואים, והגמרא חותמת בכך שהדבר מותר כיוון שנאמר "לא תלמד לעשות" – לעשות אי אתה למד, אבל אתה למד להבין ולהורות¹. וכן דייק המשך חכמה² מהפסוק "אל תפנו אל האובות ואל הידעונים אל תבקשו לטמאה בהם" – שהאיסור הוא רק "לבקש לטמאה בהם", אך ללמוד להורות מותר.

המקורות לקונטרס זה

אחת הסוגיות הקרובות לסוגיית הכישוף, היא סוגיית האצטגנינות³. לגבי לימודה לעומק כתב הרמב"ם⁴ "דעו רבותי, שאני חיפשתי בדברים אלו הרבה... וגם קראתי בענייני עבודה זרה כולה. כמדומה לי שלא נשאר חיבור בעולם בעניין זה בלשון ערבי, אשר העתיקו אותו משאר לשונות, עד שקראתי אותו והבנתי ענייני וירדתי עד סוף דעתו".

¹ סנהדרין סח ע"א.

² ויקרא יט לא.

³ דהיינו: השפעת הכוכבים.

⁴ אגרת לחכמי מונטפסליר על גזירת הכוכבים.

גם ספר נשמת חיים, שהרבה לעסוק בענייני כישוף, שדים והמסתעף (ונביא מדבריו במקומות רבים בהמשך), מסתמך בעצמו במקומות רבים על דברי אומות העולם בנושאים אלה.

והזהר⁵ הביא בסוגיה זו בשם ספר המכשפים של אשמדאי.

מתוך נקיטה בשיפולי גלימתו של הרמב"ם, גם בקונטרס זה נביא ממקורות שונים מספרי אומות העולם.

והדבר פשוט, שהרי התורה פותחת את פרשייה זו באיסור "לא תלמד לעשות כתועבות הגויים ההם"⁶, ואף חותמת "כי הגויים האלה אשר אתה יורש אותם, אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו"⁷. אם כן אפוא סברה פשוטה היא, שאם אנו רוצים להכיר את יסודות מעשי הכישוף, הרי שיש לחפשם אצל אומות עובדי הכוכבים וחבריהם. ובא זה ולימד על זה. וזאת, בין לסוברים שיש ממש במעשים אלו, ועובדי הכוכבים היו בקיאים בהם, ובין לשיטת הרמב"ם וסיעתו שעובדי הכוכבים הם שייסדו את אמונת הבל אלו.

נושא הקונטרס

נושא הקונטרס הוא כישוף. אמנם נושא הכישוף נוגע בנושאים נוספים – קוסם, מנחש, בעל אוב, אצטגנינות, שדים, השטן, קמיעות. כך שבמהלך הקונטרס ניגע גם במושגים אלו.

⁵ זוהר כרך ג (ויקרא) פרשת תזריע דף מג ע"א: ובספרא דחרשין דאשמדאי אשכחנא...

⁶ דברים יח ט.

⁷ דברים יח יד.

פרק א

המחלוקת אודות ממשותו של הכישוף

בפרק זה תובא סקירת מחלוקת הראשונים והאחרונים בסוגיה זו

בתנ"ך

כבר בתורה הזכר המושג "מכשפה", וכן מיני כישוף שונים, כבעל אוב וידעוני. הבולט שבתיאורים אלה הוא של מכשפי מצרים, שהשליכו איש מטהו ונהפכו לתנינים⁸. גם בנביאים הזכרו מעשי כישוף שונים, והבולט שבהם הוא בעלת האוב ששאלו התייעץ עמה, והיא העלתה לו את שמואל⁹.

בגמרא

בגמרא מוזכרים ענייני כישוף במקומות רבים, ואף מוזכר בכמה מקומות שהיו גם מבנות ישראל שחטאו ועסקו בכשפים¹⁰. כמו כן מפורש שהמתנות שנתן אברהם לבני הפילגשים¹¹ הם שם טומאה¹², דהיינו כישוף ומעשה שדים¹³.

התנגדות לאמונה בכוחותיו של ניחוש

התיעוד הקדום ביותר, ככל הנראה, להתנגדות לאמונה בכוחות כאלו, היה בתקופתו של אלכסנדר מוקדון¹⁴. יוסף בן מתתיהו מספר¹⁵ על יהודי בשם משולם שהיה בצבאו של אלכסנדר, והופתע מכך שהצבא כולו עצר מלכת. לשאלתו השיבו לו ידידיו היוונים, שהם מאמינים בניחוש ע"פ מעופה של ציפור מסוימת, וכיוון שהיא עצרה במקומה, לא ימשיכו בדרכם. לתדהמתם, אותו יהודי דרך את קשתו וירה חץ באותה ציפור והמיתה. מייד כעסו עליו וקיללוהו. משכך, השיב להם, "למה תהלו, אומללים? הן הציפור הזאת לא ידעה כי עליה להציל את נפשה, ואיך תעוץ לנו עצה נכונה

⁸ שמות ז פסוקים יא-יב.

⁹ שמואל-א כח פסוקים ז-כ.

¹⁰ ברכות נג ע"א: יש (מיעוט) מבנות ישראל שמקטרות לכשפים.

עירובין סד ע"ב: בדורות האחרונים בנות ישראל פרוצות בכשפים.

גיטין מה ע"א: בנותיו של רב נחמן עסקו בכשפים.

¹¹ בראשית כה ו.

¹² סנהדרין צא ע"א.

¹³ רש"י סנהדרין שם ד"ה שם טומאה.

¹⁴ המאה ה-4 לפנה"ס.

¹⁵ נגד אפיון מאמר ראשון אות כב.

בדבר מסענו? הן אילו יכלה לדעת עתידות, לא באה אל המקום הזה, ביראתה את משולם היהודי, פן יורה בה חץ וימיתנה".

מחלוקת הראשונים

בתקופת הראשונים אנו מוצאים מחלוקת עצומה בסוגיה זו. הרמב"ם וסיעתו סוברים שכל מעשי הכישוף ודומיהם הם הבל ואחזת עיניים, ואין ראוי לישראל להמשך בהבלים אלו¹⁶, והכתוב אסרם דווקא בגלל שהם שקר¹⁷, ולעומתם הרמב"ן וסיעתו סברו שמדובר בפעולות של ממש.

מחלוקת באחרונים

מחלוקת זו המשיכה אף בתקופת האחרונים. בביאור הגר"א על השולחן ערוך כתוב בחריפות נגד דברי הרמב"ם¹⁸, אמנם כבר העירו שאין זה ברור כלל שהדברים יצאו מפי הגר"א עצמו. עכ"פ, הנשמת חיים¹⁹ קדם לגר"א, והוא מהבולטים במלחמתו ובטענותיו נגד שיטת הרמב"ם בעניינים אלו²⁰, ואכן נביא רבות מדבריו בקונטרס זה. הראי"ה קוק הביא את שיטת הנשמת חיים כראיה לכך שהמאמין בעניינים אלו איננו "בעל הזיה" כדברי הרמב"ם²¹.

מאידך, המי מנחות²² כתב באריכות ובאופן ברור על כך שבדורות האחרונים כבר הוכח בהחלט שאין ממש בכל פעולות אלו.

¹⁶ רמב"ם הל' עבודה זרה פרק יא הלכות ד-טז: כיצד הוא הנחש... איזהו קוסם... איזהו מעונן... איזהו חובר... איזהו דורש אל המתים... אוב או בעל ידעוני... המכשף...

ודברים האלו כולן דברי שקר וכזב הן, והם שהטעו בהן עובדי כוכבים הקדמונים לגויי הארצות כדי שינהגו אחריהן, ואין ראוי לישראל שהם חכמים מחוכמים להמשך בהבלים אלו ולא להעלות על לב שיש תועלת בהן, שנאמר כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל, ונאמר כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן וגו', כל המאמין בדברים האלו וכיוצא בהן ומחשב בלבו שהן אמת ודבר חכמה אבל התורה אסרתן אינן אלא מן הסכלים ומחסרי הדעת ובכלל הנשים והקטנים שאין דעתן שלימה, אבל בעלי החכמה ותמימי הדעת ידעו בראיות ברורות שכל אלו הדברים שאסרה תורה אינם דברי חכמה אלא תהו והבל שנמשכו בהן חסרי הדעת ונטשו כל דרכי האמת בגללן, ומפני זה אמרה תורה כשהזהירה על כל אלו ההבלים תמים תהיה עם ה' אלוֹקֶיךָ.

¹⁷ אבן עזרא ויקרא יט לא, והוסיף שדוגמא לכך מאיסור האלילים והפסילים.

¹⁸ גר"א על השו"ע יו"ד סי' קעט ס"ק יג.

¹⁹ רבי מנשה בן ישראל.

²⁰ בפרקים רבים בספרו הוא מביא ראיות לכאורה נגד שיטת הרמב"ם.

²¹ פנקסי הראי"ה, חלק ראשון, פנקס ב, אות ה.

²² מי מנחות (לרבי אליעזר ליפמן נויזץ), מאמר "לא נחש ביעקב" (דף מ ע"א – ע"ב).

שורש המחלוקת

מחלוקת זו רחבה יותר מסוגיית הכישוף. כפי שמבואר בביאור הגר"א הנ"ל, ובמקומות נוספים, המחלוקת נוגעת למעשים נוספים שאין להם הסבר שכלי-טבעי, אלא סגולי, שהרמב"ם וסיעתו לא האמינו בכוחות כאלו, והרמב"ן וסיעתו האמינו בממשותם.

כך נחלקו גם בשאלה אם יש אמת במציאותם של שדים, פעולתם של קמיעות²³, אצטגנינות²⁴, שמות קדושים, קפיצת הדרך²⁵ וכד'.

השפעה חיצונית

מתנגדי הרמב"ם טענו שהוא הושפע מהפילוסופים היוונים²⁶. אכן הרמב"ם העריך מאוד את דעותיהם בנושאים רבים²⁷, ואף הביא מדבריהם בבחינת "תנא דמסייע" בסוגיות אלו²⁸.

מאידך, הרמב"ם עצמו תולה דווקא את האמונה בכוחות אלו בהשפעת הגויים הקדמונים²⁹ – "הצאבה"³⁰ – ולדעתו דווקא חכמי יוון הועילו לפרוך את האמונות בהבלים אלו.

²³ מורה נבוכים ח"א פרק סא: אל יעלו על ליבך הזיות כותבי הקמיעות, ומה שתשמע מהם או תמצא בספריהם הטיפשיים, שמות שהם מצרפים אותם... ומדמים שהם צריכים קדושה וטהרה, ושהם עושים נפלאות. כל הדברים הללו סיפורים שאין ראוי לאדם שלם לשומעם.

²⁴ אסטרוולוגיה, דהיינו: השפעת הכוכבים על מזלו של האדם.

²⁵ רב האי גאון, בתשובתו שנדפסה בספר טעם זקנים (לר' אליעזר אשכנזי), תשובה א (עמודים נה ע"ב – נו ע"ב), כתב על פעולת השמות שהם דברים בטלים, וכן דחה את האמונה בקפיצת הדרך.

²⁶ ביאור הגר"א יורה דעה סימן קעט ס"ק יג: והוא (הרמב"ם) נמשך אחר הפילוסופים האורורה, ולכן כתב שכשפים ושמות ולחשים ושדים וקמיעות הכל הוא שקר (חשוב להדגיש שיש שערערו על כך שהדברים יצאו מתחת ידי הגר"א).

וכן כתב הנשמת חיים מאמר שלישי פרק יב (ד"ה אכן) לגבי דעתו של הרמב"ם על השדים, שהוא נתפתה לדרך הפילוסופים שאינם מאמינים אלא מה שהעין רואה וגוזר העיון הטבעי. ²⁷ מורה נבוכים ח"ב פרק כב: שכל מה שאמר אריסטו בכל המציאות אשר מאצל גלגל הירח עד מרכז הארץ, הוא נכון בלי פקפוק.

אגרת הרמב"ם לרבי שמואל אבן תיבון: דעת אריסטו, היא תכלית דעת האדם, מלבד מי שנשפע עליהם השפע האלוקי עד ששיגו אל מעלת הנבואה אשר אין למעלה ממנה.

²⁸ אגרת לחכמי מונטפסליר על גזירת הכוכבים: "ומעולם לא נתעסק בעניין זה (אצטגנינות), ולא חיבר בו ספר אחד מחכמי יוון, שהם חכמים ודאי".

²⁹ רמב"ם הל' עבודה זרה פ"א הט"ז: ודברים האלו כולן דברי שקר וכזב הן והם שהטעו בהן עובדי כוכבים הקדמונים לגויי הארצות כדי שינהגו אחריהן.

³⁰ בפירושו למשנה עבודה זרה פ"ד מ"ז: הצאבה, והם העמים אשר יצא אברהם אבינו מכללם וחלק על דעותיהם הנפסדות במה שאצר ה' בליבו מן החכמה, והיו מגדלים את הכוכבים ומייחסים להם פעולות שאינן להם, והם אשר יסדו את גזירת הכוכבים והכישוף

הראיות לשיטת הרמב"ן וסיעתו

כיוון שמדובר בסוגייה שיש לה השלכות מעשיות, גם הראיות לצדדים השונים נחלקים לשני מישורים: המישור של מקורותינו והמישור של המציאות.

הראיות במישור המקורות

במישור של מקורותינו נמצאים כמובן דברי התורה הנביאים וחז"ל. אמנם באיסורי התורה על מעשים אלו לא מפורש כלל אם יש להם השפעה אמיתית או לא, אך בפרשיית חרטומי מצרים ומטותיהם, וכן בפרשיית בעלת האוב, בפשטות מוכח שהדבר מועיל. אעפ"כ, היה מהגאונים שהסביר שבעלת האוב הטעתה את שאול ברמאות³¹, והוסיף שאע"פ שמשמעות דברי החכמים שבגמרא שהחייתה את שמואל ממש, לא יקובלו הדברים במקום שיש מכחישים להם מן השכל³². גם לגבי המעשה במכשפי מצרים מטותיהם והתנינים, יש מהאחרונים שהסבירו שהיתה זאת אחיזת עיניים³³.

אכן במקומות רבים בדברי חז"ל שבגמרא נראה בפשטות שמעשים אלו מועילים. אמנם כמה ראשונים דחו ראיות אלו בדרכים שונות³⁴. אין להתעלם גם מדעת

והלחשים והורדת הרוחניות ושיחות הכוכבים והשדים והקסם והניחוש לכל ריבוי מיניהם, ודרישת המתים, והרבה מאלה העניינים אשר שלפה התורה האמיתית חרבה עליהם וכתרה אותם, והם שורש עבודה זרה וענפה.

³¹ רד"ק שמואל-א כח כד: וראינו מחלוקת בין הגאונים בדבר הזה, וכולם נשתוו כי מעשה האוב הבל ותוהו ודברי כזב והיתול. אבל יש מהם אומרים כי לא דיבר שמואל עם שאול, וחס ושלום לא עלה שמואל מקברו ולא דיבר, אבל האישה עשתה הכל ברמאות כי מייד הכירה כי שאול הוא, אך להראות לו כי מצד החכמה הכירה ומצאה דבר זה אמרה למה רימיתני ואתה שאול... זהו פירוש רב שמואל בן חפני הגאון ז"ל.

³² המשך דברי הרד"ק שם בשם רב שמואל בן חפני גאון: אף על פי שמשמעות דברי החכמים ז"ל בגמרא כי אמת היה שהחייתה האישה את שמואל, לא יקובלו הדברים במקום שיש מכחישים להם מן השכל.

³³ מלבי"ם שמות ז יב: "ויהיו לתנינים" מוסב על חרטומי מצרים, שהם נהיו תנינים, ברגע שהשליכו המטות נתהפכו חרטומים לתנינים, שנתעטפו בעור תנין ונדמה שמן המטות נהיו תנינים.

רש"ר הירש שמות ז יא: כל זה אינו אלא כזב, אחיזת עיניים, אינו אלא אינוס בינתי של הזולת.

³⁴ שמדובר בדעת יחיד, או שאינם כפשוטם, או שחז"ל התייחסו לאמונות שהיו מושרשות בהמון.

גאונים³⁵ דרך ראשונים שונים³⁶ עד הרש"ר הירש³⁷, שכתבו שאין מביאים ראייה מכל דברי האגדה שבחז"ל.

הראיות במישור המציאות

במישור המציאות, הרמב"ן³⁸ כתב שאי אפשר להכחיש את השפעתם של הכשפים והשמות, שהרי הדברים הללו נתפרסמו לעיני רואים. גם הנשמת חיים הביא במקומות רבים בספרו ראיות מהמציאות לפעולתם של כישוף שדים והמסתעף, נביאם ונדון בהם בהמשך הקונטרס.

³⁵ רס"ג ורב האי גאון באוצר הגאונים חגיגה מילואים לצד 60: ואין מביאין ראייה מכל דברי אגדה ואין מקשין מדברי אגדה... ואין סומכין על דברי אגדה. ספר האשכול (אלבק) הלכות ספר תורה דף ס ע"א: ואמר מר [רב] שרירא: הני מילי דנפקי מפסוקי ומקרי מדרש ואגדה אומדנא נינהו... והרבה יש שאינו כן, כגון מה שאמר ר' עקיבא דמקושש היינו צלפחד [שבת צו ע"ב], וכגון שאמר ר' שמעון שצום העשירי זה עשרה בטבת, והם הזכירו דעתו של כל אחד ואחד, ואנו לפי שכלו יהולל איש... וכן אגדות שאמרו תלמידי התלמידים, כגון רבי תנחומא ורבי אושעיא וזולתם, רובם אינו כן, ולכך אין אנו סומכין על דברי אגדה. והנכון מהם מה שמתחזק מן השכל ומן המקרא מדבריהם... ונשאל ממר רב הא"י ז"ל... והשיב... הגדה ומדרש אף על פי שכתובין בתלמוד אם לא יכוונו ואם ישתבשו אין לסמוך עליהם, כי כללינו הוא אין סומכין על ההגדה, אלא מה שקבוע בתלמוד שאנו מוצאין להסיר שיבושן ולחזקן יש עלינו לעשות, כי לולא שיש בו מדרש לא נקבע בתלמוד. ומה שאין אנו מוצאין דרך לסלק שיבושו נעשה כדברים שאין הלכה. אוצר הגאונים חלק הפירושים חגיגה יד בשם רב האי גאון: הוו יודעים כי דברי אגדה לאו כשמועה הם, אלא כל אחד דורש מה שעלתה על ליבו כגון "אפשר", "ויש לומר", לא דבר חתוך, לפיכך אין סומכים עליהם. ועוד כתב והמדרשות הללו לא דבר שמועה הם ולא דבר הלכה אלא "אפשר" בעולם קאמר.

³⁶ בית ישי (לרב שלמה פיישר) דרשות סי' טו ד"ה וגוף: ובדברי אגדה נחלקו אף הראשונים על דברי רז"ל, וכל דברי רש"י והרמב"ן מלאים מזה. ³⁷ מאמר הרש"ר הירש על אגדות חז"ל (נדפס ב"המעין" טבת תשל"ו עמוד 2): כל הנמצא במפעל השני (אגדתא) אינו מחייב, היות והוא מייצג השקפות של יחידים... המישור של האגדתא הוא חופשי ונתון (להמשך) [להעשרה] בימים יבואו. חופש יצירתו הולך וגדול במידה שהמפעל הראשון (השמעתתא) הוא עצמי ומבוסס יותר, הושלם ועומד ברשות עצמו. המשך מאמרו של הרש"ר הירש שם: שכל דברי האגדה אינם מיוסדים על קבלה מסיני שעליה נכרת ברית הנעשה והנשמע אלא רק סברת [החכם] המגידה באומד דעתו, ואף שוודאי מי שיש לו מוח בקודקודו ולב אדם להבין ולהשכיל בלב שמח ונפש חפצה יכוף ראשו לדעת כל חכם וחכם מחז"ל, אף שאינו מבאר הקבלה אלא מרוח בינתו הוציא מלין, אשר כל אחד ואחד מהם גדול ונשגב מכולנו יחדיו אשר כחגבים נדמינו בעינינו נגדם, מ"מ אינו מכלל חיוב הישראלי, וגם לא כמין וכופר יחשב מי שסברתו נוטה מסברת אחד מחכמינו ז"ל בעניין מה השייך להאגדה.

³⁸ דברים יח ט.

לעומתם, הפרדס רימונים³⁹ הסתמך אף הוא על מישור זה, והעיד שאדרבה, הוא עצמו הפציר במכשפים שיעשו בפניו פעולה בלתי טבעית או שיקראו לשד, וניסו בנכליהם ולא יכולו, וכבר חיפשו חכמים בכל העולם ולא מצאו ששד ידבר אל אדם או יפעל שום פעולה.

גם העץ חיים⁴⁰ כתב שכבר בא חכם אחד בדורו ופשפש בכל העולם כולו ממקום למקום ומעיר לעיר אין לדבר סוף, ולא מצא שמץ דבר מענייני הכישופים, ואם מצא איש אמונה בארץ, אמר "כך שמעתי אבל בעיני לא ראיתי"⁴¹.

גם המי מנוחות⁴² דן במישור זה, וכתב שאם הראייה היא ממה שנתפרסם לעיני הרואים, הרי זו אינה ראייה, שכבר נתפרסם מפי סופרים וספרים רבים שאין במנחשים ובמכשפים יותר מאחיזת עיניים.

והוסיף שאלו שלוקחים מאמרי חז"ל המצודקים והמחוכמים כפשוטם בעניינים כאלו, נכללים בדברי הרמב"ם ז"ל⁴³ שהם מאבדים הדרת התורה ומאפילים זוהרה ומשימים תורת ה' בהיפך המכוון בה. ק"ו לזמננו שהתרבו הידיעות בחכמת הטבע, ומפורסם בבירור השכל שפעולות הקסמים הבל המה. גם לגבי האמונה בשדים הוסיף⁴⁴, שהרי תרים וחכמים נשלחו לכל הארצות וחקרו ודרשו את כל היצורים שבהם, הייתכן שקיימים שדים ולא מצאום?

וכבר רב האי גאון⁴⁵ נקט ראייה כזו, כשטען נגד האמונה בקפיצת הדרך, ואמר שכבר שמענו על אנשים כאשר שמעתם, והרבה חקרנו ושמענו מאבותינו ואבות אבותינו שחקרו על זאת ושמנו לב לחקור ולבדוק ולא ראו אמיתת דבר זה.

בדורנו, נחל עולם הכישוף מכה קשה, באירוע שמכונה "אתגר הטנטרה הגדול", כאשר אחד מגדולי המכשפים בהודו⁴⁶ הכריז⁴⁷ ששישופיו יכולים להרוג כל אדם תוך שלוש דקות. הצהרה זו זכתה להזמנה לניסוי ששודר בטלוויזיה ההודית בשידור חי.

³⁹ פרדס רימונים (לרבי שם טוב אבן שפרוט, מאחרוני הראשונים) סנהדרין טז ע"ב (סוף טו ע"ב – טז ע"א).

⁴⁰ לרבי יעקב חאגיז (בעל שו"ת הלכות קטנות) על המשנה סנהדרין פ"ז מ"ז ד"ה המדבר משחיו, והובאו דבריו בשינוי לשון בתפארת ישראל על המשנה סנהדרין פ"ז מ"ז בועז אות ג.

⁴¹ אמנם הוא הסיק מכך שאינם קיימים רק בדורנו, אך בדורות הקודמים היו, כדלקמן.

⁴² מי מנוחות (לרבי אליעזר ליפמן נויזץ), מאמר "לא נחש ביעקב" (דף מ ע"א – ע"ב).

⁴³ בהקדמתו לפרק חלק, לגבי האנשים המפרשים את כל אגדות חז"ל התמוהות כפשוטן.

⁴⁴ מי מנוחות, מאמר "חונה מלאך ד' סביב ליראיו" ד"ה והמפרשים (דף מד ע"א).

⁴⁵ בתשובתו שנדפסה בספר טעם זקנים (לר' אליעזר אשכנזי), תשובה א (עמודים נה ע"ב – נו ע"ב).

⁴⁶ סורינדר שארמה.

⁴⁷ בשנת 2008.

המכשף לא הצליח להרוג את המתנדב לניסוי⁴⁸, גם לאחר תוספת זמן (כשעתיים), טענות כי ישנו אל רב עוצמה שמגן עליו (הוא הכריז שאינו מאמין בכזה), המשך "טקס הרס סופי" בשעות הלילה על מזבח תחת שמיים פתוחים. עם זאת, אותו מתנדב שרד את הטקסים הללו בחיים.

שינוי בין התקופות

לגבי נושאים אלו, יש מי שיטען שלמרות שבימינו הוכח שאין בהן ממש, יתכן שבדורות הקודמים שהיו רוחניים יותר היתה להן השפעה⁴⁹.

אלא שאילו ההתנגדות לאמונות אלה היתה מתחדשת רק בדורנו, היה טעם בחילוק זה. אך כיוון שאותן התנגדויות נאמרו ע"י חלק מגדולי ישראל הקדמונים, ומאידך, נטיות הנפש המביאות לאמונות אלו מוכרות לנו וקיימות גם בימינו – הרי רגליים לדבר שאין סיבה לחלק בין הדורות.

הכרעה במחלוקת זו

מחלוקת זו, ובמובן רחב יותר – כלל המחלוקות סביב עניינים סגוליים (שאינן להם הסבר טבעי-הגיוני) – רחבה מאוד, ומשפיעה מאוד על נפשו של האדם והלך מחשבתו (ולא פחות מכך, מושפעת מהם).

דבר ברור לכל בר דעת, שמחלוקות ממין זה אינן מוכרעות ע"פ כללי ההכרעה שבמחלוקות בהלכה, לא ע"פ רוב דעות ולא ע"פ שאר הכללים, שכן מדובר בשאלה מציאותית, ואין ביכולתם של כללי הכרעה לשנות את המציאות (ובכלל כבר כתבו רבים שאין הכרעה במחלוקות באגדה).

יש להעיר שהאגרות משה⁵⁰ נקט לגבי אחת ממחלוקות הראשונים שבתחומי המציאות, שכעת, כאשר אותם ראשונים כבר נמצאים בעולם האמת בגן עדן, כבר אין ביניהם מחלוקת.

⁴⁸ סנאל אדאמארוקו.

⁴⁹ כך כתב עץ החיים (לרבי יעקב חאגיז, בעל שו"ת הלכות קטנות) על המשנה סנהדרין פ"ז מ"ז ד"ה המדבר משחיו, והובאו דבריו בשינוי לשון בתפארת ישראל על המשנה סנהדרין פ"ז מ"ז בועז אות ג. וביאר את דבריו שכבר חקר ודרש לראות היש משכיל, וכבר כתב מזה גבר חכם בעוז בדורנו שפשפש בכל העולם כולו ממקום למקום ומעיר לעיר אין לדבר סוף, ולא מצא שמץ דבר מאלו, ואם ימצא איש אמונה בארץ – יאמר כך שמעתי אבל בעיני לא ראיתי.

⁵⁰ שו"ת אגרות משה חו"מ ח"ב סי' עג סוף ד"ה ולכאורה: שאף הרשב"א אם היה חי, וכן עתה שהוא בעולם האמת בגן עדן, מודה שיש מקצתן מאלו (הטריפות) שמנו במשנה וגמרא שהן טריפות שיכולין לחיות.

פרק ב

המקורות לסוגיה זו

בפרק זה יובהרו המקורות עליהם מבוסס קונטרס זה

בין ישראל לעמים

בעניין זה יש לנו מקורות מועטים מהתנ"ך. מאומות העולם שבתקופת התורה ידוע לנו על ה"בָּארו", תפקיד של קוסמים מצפון מסופוטמיה, שהיה עליהם ללכת לפני הצבא ולקלל את האויב⁵¹.

גם בחז"ל המקורות מועטים. מקורות רבים יותר ישנם בידינו מתקופת הראשונים והלאה, ולהבדיל, מקורות רבים מאומות העולם בעיקר מאותה תקופה (סוף ימי הביניים⁵² והלאה), בין השאר מספרים שהוכיחו כביכול את קיומן של מכשפות ופירטו את מעשיהן, וכן מתייעד משפטים שבהם נשים הואשמו באשמת כישוף.

אמנם בוודאי מסתבר שהיו הבדלים בפרטים בין הכישופים באירופה במאות ה-16 עד ה-18, לבין הכישופים בתקופות⁵³ ובמקומות אחרים. עם זאת, נראה בהמשך דמיון רב בעקרונות ואף ברבים מהפרטים⁵⁴. ובוודאי שנטיות הנפש שהביאו לאמונות אלו היו דומות.

ספרי אומות העולם שעסקו במעשיהן של המכשפות

אצל אומות העולם נדפסו ספרים וחוברות רבים שעסקו בעניין זה. נסקור את הבולטים והמשפיעים שבהם, תוך שימת דגש גם על האוירים שצורפו לספרים, דבר שמשפיע מאוד, בפרט בתקופה שבה רבים מבין אומות העולם לא ידעו קרוא וכתוב.

אומות העולם החלו לעסוק בהרחבה ובאופן רשמי בנושא הכישוף מסוף המאה ה-15⁵⁵. שנת 1487 פתחה את "תקופת ציד המכשפות". בשנה זו האפיפיור הוציא מכתב רשמי⁵⁶ שבו כתב "שמענו בצער על גברים ונשים המוסרים עצמם לשדים⁵⁷ ומבצעים מעשי כישוף המזיקים לאדם, לחיות המשק ולכל תנובת השדה".

⁵¹ יש שקישרו בן התואר "בארו" לבין במילה "בעור" בשם "בלעם בן בעור".

⁵² דהיינו סוף תקופת הראשונים.

⁵³ כגון תקופת חז"ל.

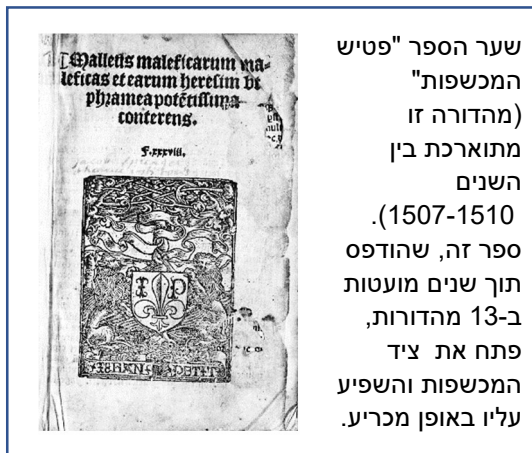
⁵⁴ ואף מדברי הנשמת חיים משמע שלא חילק ביניהם באופן מהותי.

⁵⁵ בניגוד למצופה, תופעה זו לא היתה שכיחה בימי הביניים, אלא דווקא לאחריהם.

⁵⁶ "בולה".

⁵⁷ על הקשר בין כישוף לבין מסירה לשדים נרחיב בהמשך.

ממש באותה שנה הודפס הספר "פטיש המכשפות"⁵⁸. זהו הספר הראשון שהתיימר להוכיח את קיומן של המכשפות ואת מעשיהן. ספר זה הודפס (ללא שום איורים) תוך שנים מעטות בשלוש עשרה מהדורות, והשפעתו היתה עצומה.

שער הספר "פטיש המכשפות" (מהדורה זו מתוארכת בין השנים 1507-1510). ספר זה, שהודפס תוך שנים מועטות ב-13 מהדורות, פתח את ציד המכשפות והשפיע עליו באופן מכריע.

שנתיים לאחר מכן⁵⁹ הודפס הספר "על מכשפות ופיתוניות"⁶⁰, שכלל גם איורים מעטים, ונדגיש – עדינים.

בשנת 1579 הודפסה באנגליה "חוברת אודות כישוף" קצרה, שתיארה כביכול את מעשיהן של ארבע נשים (אליזבת סטייל, דוטן, דיואל, מרגרט) שהורשעו באשמת כישוף. חוברת זו כללה גם איורים, גם פחות עדינים.

בשנת 1608 הודפס הספר "החיבור על המכשפות"⁶¹. ספר זה כלל לראשונה שלל איורים מפורטים, שגרמו לשלהב את ההמון, גם את מי שלא ידע קרוא וכתוב. איור של מכשפים ומכשפות פוגשים את השטן ודורכים על הצלב⁶², וכן איור של מכשפות צולות ומבשלות ילדים⁶³, בוודאי תרמו רבות לרדיפתן.

בשנת 1647 הודפס הספר "גילוי המכשפות"⁶⁴. מחברו⁶⁵ נחשב לאחד מ"ציידי המכשפות" המפורסמים ביותר. הוא כינה את עצמו "ראש צייד המכשפות". תוך

⁵⁸.Malleus Maleficarum

⁵⁹.1489

⁶⁰.de lamiis et phitonicis

⁶¹.Compendium Maleficarum

⁶² שם עמוד 14.

⁶³ שם עמוד 106.

⁶⁴.The Discovery of Witches

⁶⁵ מתיו הופקינס.

ארבע שנים⁶⁶ הוא ומקורביו היו אחראים על הוצאה להורג באנגליה של למעלה ממאה מכשפות.⁶⁷

בספרו זה הוא מתאר, בין השאר, את "מבחן המים". זוהי אחת הדרכים להוכיח שאשה אכן מכשפה. קושרים אותה ומכניסים אותה למים. אם היא צפה, הרי שהיא מכשפה ודינה מוות. אם היא טובעת, מתברר שהיא היתה זכאית.

פרט מתוך איור מהמאה ה-17, המתאר את מבחן המים. משליכים את החשודה, כשהיא כפותה, אל תוך המים. אם היא צפה – זוהי הוכחה שהיא מכשפה. האשה שבאיור לא צפה, ולכן היא זכאית. גם בשנת 1706, נערך "מבחן מים" באמריקה לאשה בשם גרייס שרווד. חשוב להדגיש שלפחות במקרה הנ"ל, בית המשפט הורה "לנקוט באמצעי זהירות על מנת לשמור על חייה".

⁶⁶ 1644-1647.

⁶⁷ יותר ממספר המכשפות שנהרגו באנגליה במאה השנים שקדמו לכך.

בשנת 1720, באנגליה, לקראת סוף תקופת "ציד המכשפות" שם, יצא הספר "תולדות המכשפות והקוסמים"⁶⁸.

בן-תקופתנו שיעין בספרים אלו יראה בהם תערובת של דמיונות, אכזריות וחולניות. אך בעבר נשים רבות הוצאו להרוג בהשפעתם.

תקופת "ציד המכשפות" הסתיימה במהלך המאה ה-18⁶⁹. במשך כשלוש מאות השנים הללו, הוצאו להרוג רבבות נשים שהואשמו בכישוף.

משפטי מכשפות אצל אומות העולם

אמנם אין זה נושאנו, ואין בו ללמד דווקא על מהותן של המכשפות. אך בעיקר יש בכך כדי ללמדנו על יתר-הדמיון וחוסר-ההיגיון שעמדו בבסיס אותו עולם.

לכן נביא כאן חלק מן הדרכים שהשתמשו בהן במשפטיהם על מנת להוכיח שאשה מסוימת היא אכן מכשפה:

א. עוגת מכשפות

הכנת עוגה משיפון ושתן של אדם שנפגע, ע"פ החשד, ע"י כישוף. העוגה נאכלת ע"י כלב, ונועדה לגרום לזיהוי המכשפה שגרמה לפגיעה באותו אדם.

ב. סימן מכשפה

דקירת החשודה במקומות שונים בגופה, בעיקר צלקות, יבלות, וכתמים כהים. אם היא לא חשה כאב במקום כזה, הרי שהו סימן שהשטן טבע בה ומוכיח שהיא מכשפה.

ג. פטמת מכשפה

בדומה ל"סימן מכשפה", בליטה בכל מקום בגוף האישה, כגון שומה או כתם שאינם רגישים למגע, מעידה על כך שהשטן יונק ממנה.

ד. מבחן המים

מכניסים את החשודה למים, כאשר היא קשורה לכיסא, או כאשר אגודל יד ימינה קשור לבוהן רגל שמאלה. אם היא צפה ואינה טובעת, הרי שזו ראייה שהיא מכשפה. אם היא טובעת, הרי שהיא מזוכה מהעוון (חשוב להדגיש שלפחות במקרה אחד – במשפטה של גרייס שרווד בוויירג'יניה בשנת 1706 – בית המשפט הורה "לנקוט באמצעי זהירות על מנת לשמור על חייה").

⁶⁸ The history of Witches and Wizards

⁶⁹ בחלק מהמדינות (שוודיה) בתחילת המאה ה-18, בחלקן (אנגליה) במהלכה, ובחלקן (ברזיל) בסופה.

ה. תפילה

היכולת לדקלם תפילה כולל פסוקים מהתנ"ך, באופן מושלם, יכולה להוכיח שהאשה אינה עוסקת בכשפים. חייבים להדגיש שלמבחן זה, לפחות, היה היגיון מסוים. אם האשה עוסקת בכישוף, הרי שהיא נשלטת ע"י השטן⁷⁰, ולא תוכל לדקלם את התפילה באופן מושלם.

התנגדות לאמונה בכישוף אצל אומות העולם

בין החריגים בספרי אומות העולם שעסקו בתחום הכישוף, נמצא הספר "גילוי הכישוף"⁷¹, שיצא לאור באנגליה בשנת 1584. מחבר הספר טען שאין בכישוף יותר מאחיזת עיניים או השפעות נפשיות, ומשכך, רדיפת מכשפות אינה הגיונית, תקף את הספר "פטיש המכשפות", והאשים את הכנסייה הרומית ברדיפת מכשפות לשווא.

הספר גרר כמובן התנגדויות קשות, וכשלושים שנה לאחר הוצאתו לאור⁷² נשרפו כל עותקיו שנמצאו.

מתוך הספר "גילוי הכישוף", 1584.
 בעמוד זה מתואר כיצד המכשפים מציגים שהם מצליחים לא להחתך מ"סכין". ספר זה גילה את התרמית שבעולם הכישוף, אך הצלחתו הייתה מוגבלת, והוא אף נידון לשריפה.

עונשה של מכשפה

מפורש בתורה "מכשפה לא תחיה"⁷³. אכן מפורש במשנה⁷⁴ ששמעון בן שטח תלה שמונים נשים בעוון כישוף.

⁷⁰ על הקשר בין העיסוק בכישוף לבין השטן נרחיב בהמשך.

⁷¹ The Discoverie of Witchcraft.

⁷² בשנת 1603.

⁷³ שמות כב יז.

⁷⁴ סנהדרין פ"ו מ"ד.

להבדיל בין הטמא ובין הטהור, כך היה גם אצל אומות העולם בתקופות שונות. מסוף המאה ה-15 ועד סוף המאה ה-18, במשך כשלוש מאות שנה, הוצאו להורג בעולם רבבות נשים (ואף מעט גברים) באשמת כישוף. באותה תקופה, ברוב העולם מכשפות הוצאו להורג בשריפה, ובאנגליה – בתלייה. תקופה זו מכונה "ציד המכשפות".

חשוב לשים לב שמדובר בתקופת ה"מהפכה המדעית"⁷⁵, שבה האנושות נעשתה יותר שכלתנית ומסתמכת על ראיות הגיוניות, ואעפ"כ, תחום הכישוף והרדיפה אחרי העוסקים בו פרח מאוד. מעניין לשים לב לתופעה שאותם אנשים יכולים להיות ביקורתיים והגיוניים בתחום אחד, אך לעסוק בדמיונות כפתאים בתחום אחר⁷⁶.

---

⁷⁵ מקובל להגדיר את תחילת המהפכה המדעית בשנת 1543, עם פרסומם של ספרי אסטרונומיה ורפואה שהחלו את מהפכה זו.

⁷⁶ להבדיל, גם בעולם התורה קורה שאותם אנשים שביקורתיים ודורשים וחוקרים בתחום ההלכה והעיון (למשל בשיעור של ראש הישיבה), נוהגים בסגנון אחר לגמרי בתחומי האגדה והמחשבה (למשל בשיחה של המשגיח).

פרק ג

מעשיהן של המכשפות

בפרק זה יתוארו המעשים והכוחות שיוחסו למכשפות ואף הבסיס העובדתי לכך

מה גרם לאנשים לעסוק בכישוף?

השאלה בוערת עוד יותר בתקופות שבהן העוסק בעניינים אלו הסתכן בעונש מוות, או לכל הפחות בחקירות אכזריות, שאף הן עצמן גרמו לעיתים למוות, עוד לפני ההודאה.

התשובה על כך, למרבה הפלא, דומה לתשובה לשאלה "מה גורם לאנשים לעסוק במדע": תגליות מדעיות, הצלחות מדעיות והשלכותיהן מביאות כסף, כבוד, חיים נוחים, וסיפוק יצר הסקרנות. מבחינה זו אין הבדל בין רופא המצליח לרפא אדם ע"י ניתוח, לבין מכשפה. ובניגוד לרופא, המכשפה גם זוכה להילה ותהילה מיוחדות השמורות לעוסקים בנסתרות⁷⁷.

בנוסף, כמו בתופעות אנושיות נוספות, בסופו של דבר יש קשר גם ליצר הפריצות. האבן עזרא⁷⁸ כתב שהמתאווים ליצר הפריצות ימלאו את תאוותם דרך כשפים, ורבנו חיים פלטיאל⁷⁹ כתב שהמכשפה גוררת אנשים לפתות במכשפיהן שהם עוקבים אחר המנאפים. אולי הדבר קשור גם לכך שאצל האומות, להבדיל, ישנם מקורות על כך שלעיתים נשים עסקו בכישוף כשהן אינן לבושות.

משחת מכשפות

זהו יסוד שבלעדיו אי אפשר להבין נכון את כל סוגיה זו.

חומרים משני תודעה בדתות שונות

במשך אלפי שנים, דתות שונות או "בעלי כוחות רוחניים" שונים השתמשו בחומרים משני תודעה וגורמי הזיות. היום היינו קוראים לזה "סמים".

בממצאים ארכאולוגיים נתגלו שרידי חומרים משני תודעה בני אלפי שנים, כגון חומרים ששימשו את הפלישתים ביבנה לפני כשלושת אלפים שנה.

ממצאים מדרום אמריקה מעידים על שימושים בחומרים כאלה לפני כארבעת אלפים שנה. באותם אזורים, ישנם ממצאים המעידים על שימוש בשיקוי האַיִן־סְקָה⁸⁰ לפני כאלף שנה. שיקוי זה גורם לחוויות של תובנות אישיות, רעיונות עמוקים, חוויות

⁷⁷ כפי שמוכר גם בימינו לגבי תחומים דומים.

⁷⁸ שמות כב יז.

⁷⁹ שמות כב יז.

⁸⁰ שם צמח.

רוחניות, תחושות גילויי מסתורין, מפגשים עם רוחות. בברזיל ישנן כמה דתות שמבוססות על השימוש בשיקוי זה⁸¹.

ה"נבואות" של ה"כוחנות הגדולות" במשך מאות שנים ב"מקדש" בדלפי שביוון, שנקראו פיתיה וכונו האורקל של דלפי, מוסברות, ע"פ תיעוד מהעבר וע"פ דעתם של חלק מהחוקרים, ע"י אדים שעלי מבטן האדמה באותו אזור, ושאיפתם היתה גורמת לכהנת להיכנס למצב טראנס. מתברר אפוא שמצב הנפשי החריג של הכהנות שכנע את ההמון בכוח נבואותיהן, יותר מאשר בחינה מעשית של התגשמות הנבואות.

שינוי מצב תודעתי באופנים נוספים

הרמב"ם העיד שהוא ראה כמה פעמים קוסמים שמתורגלים בטכניקות להיכנס למצב תודעתי שונה, שבו הם חוזים עתידות. בין הטכניקות שהוא מזכיר, אחיזת מקל והכאה בו פעמים רבות⁸².

היום תופעה זו מכונה "טראנס" – מצב של תודעה מופחתת, שבו אדם אינו מודע לעצמו, ואף אינו מגיב לגירויים חיצוניים, ומאידך, הוא קשור יותר אל מרכיבי נפשו הלא-מודעים. הדבר יכול לקרות מסיבות שונות, רצוניות או שאינן רצוניות. בין השאר ע"י היפנוזה, וכן פעולות או צלילים שחוזרים על עצמם פעמים רבות, כמו בדוגמא שהביא הרמב"ם.

עם זאת, בהמשך דבריו שם כתב על כך הרמב"ם⁸³ "ודברים האלו כולן דברי שקר וכזב הן".

הזיות

גם מכשפות השתמשו ב"משחת מכשפות", שגרמה להן להזיות. מריחת משחה לצורך "שינוי צורה" לצורת ינשוף, הוזכרה כבר אצל אפוליוס⁸⁴.

בשנת 1545 הדוכס מלותרנינגן חלה. נתפסו זוג שנחשדו בגרימת מחלתו ע"י כישוף, ואף הודו⁸⁵. נטען שנמצאה בביתם משחה חשודה. לצורך בדיקתה של המשחה, מרחו אותה על אשה שכתוצאה מכך שקעה בתרדמת למשך שלושה ימים ולאחר מכן סיפרה שחלמה חלומות נעימים מסוימים.

⁸¹ עד היום השימוש בצמח זה מותר בברזיל "לצורכי דת".

⁸² רמב"ם הל' ע"ז פי"א ה"ו, ספר המצוות לא תעשה לא.

⁸³ הלכות עבודה זרה פי"א הט"ז.

⁸⁴ המאה השנייה לספירה.

⁸⁵ במהלך חקירתם בעינינו...

מכשפות מכינות
 "משחת מכשפות",
 מתוך הספר "על
 מכשפות
 ופיתונות", 1489.
 ע"פ איור זה היא
 מכילה שרצים
 שונים.

באותה תקופה בערך, בספר "על עדינות הדברים"⁸⁶, מוזכרת משחה שעשויה משומן ילדים וצמחים שונים. משחה זו גורמת, ע"פ הנטען, להזיות נעימות, וגם לראיית השטן.

משחה כזו מוזכרת בספר נשמת חיים⁸⁷, שמביא שרבים טוענים שהמכשפים אינם הופכים באמת לבעלי חיים, אלא שהם מורחים את עצמם באיזה עשבים ושמנים, ואז נופלים כמתים ונראה לדמיונם שהם בצורת בעלי חיים ושהם בגנים ופרדסים. אכן כבר בתקופתו היו מחכמי האומות שטענו שמשחה זו פשוט גורמת להזיות⁸⁸.

הנשמת חיים גם סיפר שם⁸⁹ על אנשים ש"משחו עצמם ונתהפכו לזאבים".

מתוך הספר (בכתב יד) "העלייה
 לרגל של חיי האדם", מתוארך בין
 השנים 1425-1450.
 השטן מדריך את המכשפות כיצד
 להכין את המשחה בעזרת צמחים
 ותינוק.
 לפחות בחלק מהמקרים, משחה זו
 הכילה גם צמחים שמכילים חומרים
 משני תודעה שגרמו להן להזיות.

⁸⁶ De Subtilitate Rerum, מאת ג'ירולמו קרדאנו.

⁸⁷ מאמר שלישי פרק כד ד"ה אולם.

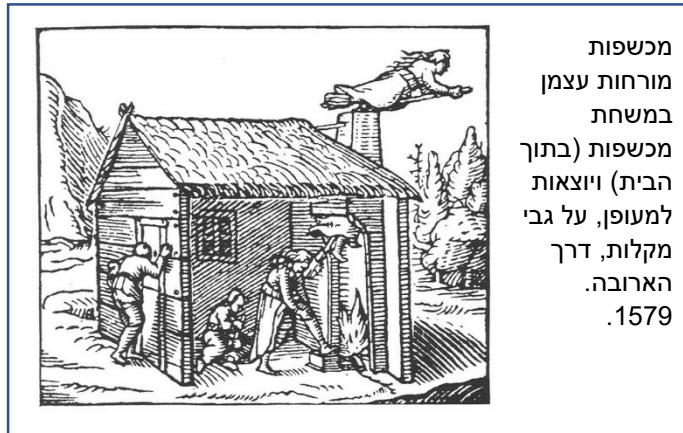
⁸⁸ הספר "קסם טבעי" (Magiae naturalis) משנת 1588, הספר Tratado en el cual se repruevan todas las supersticiones y hechizerías משנת 1628.

⁸⁹ ד"ה ואולם.

המשחה המעופפת

"משחת מכשפות" מכונה גם "המשחה המעופפת", ולא בכדי. חלק מההזיות היו סביב יכולתן לעוף. יוהנס הארטליב⁹⁰ הוא הראשון שפירט רכיבים של משחה כזו, העשויה משבעה עשבי תבלין, לצורך "מסע באוויר"⁹¹.

גם בספר "פטיש המכשפות"⁹² מתוארת משחה העשויה מילדים שנהרגו ע"י המכשפות, ובה מורחים מקל מטאטא או כיסא, וכך מתעופפים באוויר, לפעמים באופן בלתי נראה.

מכשפות
מורחות עצמן
במשחת
מכשפות (בתוך
הבית) ויוצאות
למעופן, על גבי
מקלות, דרך
הארובה.
1579.

הסבר מדעי

עם התקדמות המדע, וע"י זיהוי חלק מרכיבי אותן משחות, התגלה שאכן חלק מהרכיבים הכילו חומרים משני תודעה. למשל, ע"פ הנאמר במשפט מכשפות משנת 1758, המשחה הכילה בין השאר מיץ אופיום.

נעשו ניסויים בודדים על כך בסוף המאה ה-19 ואף במאה ה-20. החוקר קרל קיזוטר ניסה זאת כמה פעמים, אך ככל הנראה, לאחר כמה ניסויים מוצלחים, הוא מת ממנת יתר של החומר. אחריו נערך ניסוי נוסף של וויל-אריך פוקרט, והוא אכן סיפר על חולמות פרועים, פרצופים מחרידים, תחושה שהוא מתעופף למרחק רב מאוד, ואף מסיבה המונית פרועה⁹³.

⁹⁰ המאה ה-15.

⁹¹ בספרו "ספר כל האמנויות האסורות" (Das Buch aller verbotenen Künste) פרק 32.

⁹² חלק 2 שאלה 1 פרק 3.

⁹³ פרטים רבים שהבאנו בעניין משחה זו – מקורם במאמר "האנציקלופדיה של צמחים פסיכואקטיביים: אתנו-פרמקולוגיה ויישומיה – משחות מכשפות" (The Encyclopedia of Psychoactive Plants: Ethnopharmacology and Its Applications Witches' (Ointments).

מה באמת ידוע לנו על מעשיהן של המכשפות

רוב העוסקים בכישוף היו נשים

מפורש בגמרא שרוב העוסקים בכשפים הם נשים⁹⁴.

כך ידוע לנו גם ממשפטים של אומות העולם כלפי החשודות בכישוף, שלרוב היו נשים.

קוסם

מפורש בספרי שהקוסם אוחז במקלו⁹⁵.

כך מתועד גם אצל אומות העולם.

קוסם. מתוך קלפי טארוט של מרסיי, המאה ה-18 (זהו קלף מספר 1). הקביעה כי קוסם אוחז בידו מקל לא השתנתה למעלה מאלף שנה.

קשירת חתנים

אחד הכשפים הנפוצים היה "קשירת"⁹⁶ חתנים וכלות" כדי שהחתן לא יוכל לבעול, או שלא יוכל להוליד. כישופים כאלה הוזכרו בירושלמי⁹⁷, בתרגום יונתן⁹⁸, בספר

⁹⁴ סנהדרין סז ע"א.

⁹⁵ פיסקה קעא.

⁹⁶ או: "אסרת".

⁹⁷ סנהדרין פ"ז הי"ג: "אמר לון צלון על ברי דלא מוליד... אמר לה שרוי מה דעבדתין (התירי את הכשפים שעשית). אמרה ליה לי נא שרייה (איני מתירתם). אמר לה דלא כן אנא מפרסם לך. אמרה ליה לי נא יכלה דאינון מסלקין בימא..."

⁹⁸ דברים כד ו' "ולא יחבול רחיים ורכב כי נפש הוא חובל" – ולא יהוי גבר אסר חתנין וכלים בחרשין (בכישוף) ארום נפשא דעתידי למיפק מנהון הוא מחבל. ובדומה לזה בתרגום ירושלמי שם.

חסידיים⁹⁹, בים של שלמה¹⁰⁰, בספר הפעולות למהרח"ו¹⁰¹, והנשמת חיים כתב שהעוון הזה רגיל בדורו¹⁰², והביא שאומות העולם יודעים לעשות זאת בכל קצווי הארץ¹⁰³.

הדבר מצוי גם בספרי קמעות ולחשים¹⁰⁴, ומוכח שהדבר היה שכיח.

הקשר בין מכשפות לשדים ולשטן

מפורש בגמרא¹⁰⁵ שהיו שני מינים של כישופים במצרים: יש שעושה מעצמו, ויש על ידי שדים.

כאשר הנוצרים רדפו אחר מכשפות, הם טענו שמכשפות כורתות ברית עם השטן, (שע"פ אמונתם הוא מורד באלוקים, עפ"ל), ולכן האשימו אותן בעוון כפירה.

⁹⁹ ספר חסידים (מרגליות) סימן שצא: איש שלקח אשה וכשפו אותן שאין יכולין ליזקק יחדיו...

¹⁰⁰ יבמות פרק ו סימן לח.

¹⁰¹ חלק ד-ד אות רלא.

¹⁰² חלק שלישי מאמר יח ד"ה עתה.

¹⁰³ שם ד"ה וממה.

¹⁰⁴ ספר תולדות אדם (לרבי אליהו בעל שם מחעלם, שהוסמך ע"י המהרש"ל, והחכם צבי (סי' צג) כתב שהעידו עליו שברא אדם (גולם) מספר יצירה) מהדורת תפ עמודים 39-40: אדם מכושף ולא יכול לשמש המיטה וכו' (נמצא שם פעמיים).

ספר מפעלות אלוקים (ליקוט סגולות מר' יואל בעל שם ועוד) סי' ריג: להציל חתן מכשפים שלא יהיה נאסר. והובא בספר אמת ואמונה (לרב יוסף רציבי, רב ראשי ליהדות תימן תל אביב יפו והסביבה) סי' נז.

ספר זכירה (ר' זכריה סימנר) (מהדורת ורשא תרל"ה עמ' 92): ואם אדם מכושף ולא יכול לשמש המיטה.

ספר שורשי השמות (לרבי ידידיה רפאל חי אבואלעפיה, ראש ישיבת המקובלים בית אל, כתב יד) ד ע"ב: לגבורת אנשים ונשים. ילך הוא ואשתו תחת הגשר... וישביע שבועה ג"פ בזה הלשון, בשם הגדול...אני משביע כל שדין בישיין ורוחין ולילין בישיין וכל החיצונים... וכל הכישוף וקיסור שיסתלקו מן פצפ"ת (פב"פ?) שלא יהיו נאסר מתשמיש המיטה עם אשתו פבפ"ת מעתה ועד עולם אמן (וכן עוד כמה סגולות שם).

ספר הרפופות (מלשון רופף) שבספר לחש וקמע עמוד 109: חתן שאינו יכול לשמש, בין מכשפים בין מחולשה, קח גופרית וכו'.

ספר הסודות סגולות החכמה עמוד 47: לכתוב אותו להתיר חתן. אבל לאחר המעשה צריך שתיקחנו מהחתן לפי שהוא מועיל להרבות זרע ואסור להרבות זרע ע"י שם. והוא בדוק.

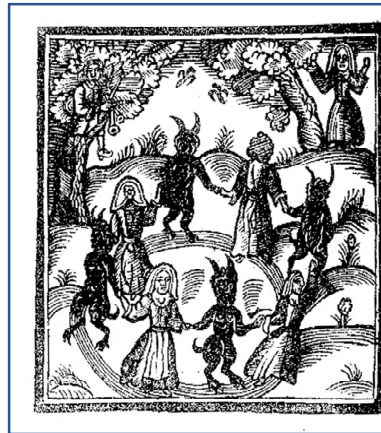
קדושת יצחק (כתב ידו של הרב יצחק כדורי) חלק א עמוד תקיד (בכתב היד עמוד קסא) מערכת ק: קשור. להתיר האסור מכישוף שיעשו לחתנים.

¹⁰⁵ סנהדרין טז: ורש"י שם.

פרט מתוך איור המתאר שריפת מכשפות, גרמניה, 1555.
ע"פ המתואר, גם בזמן הוצאתה להורג, המכשפה בקשר עם השטן.

ברית של המכשפות עם השדים והשטן מוזכרת גם בנשמת חיים¹⁰⁶, שכתב שידוע שכל המכשפים והמכשפות עושים תנאי עם השד ומוסרים לו נפשותם, ותחילת דבריהם מפתים אותם להסירם מיראת ה' ומכחישים השגחתו¹⁰⁷. הוא גם מוסיף שאם המכשפים נאלצים לרפא ילד שהם כישפו, הם מחויבים להמית אחר במקומו על מנת לפייס את השטן.

מכשפות רוקדות עם שדים, מתוך הספר "ממלכת החושך", 1688.

אפשר שהדבר קשור גם לדברי הזוהר, שאדם הרוצה לעשות כשפים, יקרא לצדדי הטומאה, ויאמר שהוא מתקן ברצונו לרשותם ולמצוותם, ואז הוא יוצא מרשות אדונו ונותן את נשמתו לצד הטומאה¹⁰⁸.

¹⁰⁶ מאמר שלישי פרק כג ד"ה ודע.

¹⁰⁷ אולי הדבר מתקשר לדברי הגמרא סנהדרין סז: "אין עוד מלבדו, אפילו לדבר כשפים".

¹⁰⁸ זוהר כרך ג פרשת תזריע, דף מג ע"א: "ובספרא דחרשין דאשמדאי אשכחנא... ויקרי לון לאינון סטרין מסאבין בשמהן מסאבין דלהון ויזמין (ויומי) צולמין דיליה לאינון דקארי ויימא

צורת השדים

מפורש בגמרא ששדים יכולים להראות כבני אדם ממש, וההבדל הנראה לעין היחיד הוא שלבני אדם אמיתיים יש גם "בבואה דבבואה"¹⁰⁹. מצאנו בכמה ראשונים אחרונים ופוסקים שהתייחסו למעשים של בעילה ע"י שד¹¹⁰, והיו אף שדנו בשאלות שנשאלו בפועל בעניינים כאלו¹¹¹.

כך סברו גם אומות העולם¹¹², והנשמת חיים הביא במפורש מדבריהם גם בעניין זה¹¹³. מכתבו של האפיפיור על כך ש"גונב לאוזנינו שיש שאינם נמנעים ממעשים כאלו עם השדים הנ"ל", פתח את תקופת ציד המכשפות¹¹⁴.

הפסוק אומר "ולא יזבחו את זבחיהם לשעירים"¹¹⁵. רש"י ועוד פירשו שהם שדים. הנשמת חיים¹¹⁶ כתב שהשדים נקראים שעירים מפני שנראים מדלגים בצורת שעירים, כפי שמפורסם בין חכמי אומות העולם.

אכן אומות העולם האמינו ששדים יכולים להיות בצורת בעלי חיים שונים, ביניהם כלבים, חתולים, ארנבות, קרפדות, חולדות.

דהוא אתתקן ברעותיה לה לפקודייהו וההוא ב"נ נפק מרשו דמאריה ופקדונא דיליה יהב לסטר מסאבא".

¹⁰⁹ יבמות קכב ע"א.

¹¹⁰ רשב"ם בבא בתרא עג ע"ב, אור זרוע ח"א סי' קכד (לגבי רוחות), בראשית רבתי (מתקופת הראשונים) עמוד 146, בית שמואל על השולחן ערוך אבן העזר סי' ו' ס"ק יז, יעב"ץ יבמות נט ע"ב.

¹¹¹ שו"ת מהר"ם מלובלין סימן קטז, שו"ת חיים שאל (החיד"א) ח"א סי' נג, שו"ת מחנה חיים (לרב חיים סופר) ח"ג אבן העזר סי' נה.

¹¹² סוקובוס היא שידה המפתה גברים, אינקובוס הוא שד המפתה נשים.

¹¹³ מאמר שלישי פרק טז: ונקראים בלשון לעז אינקובוס ושוקובוס. ומאמיתת העניין הזה כתבו חכמי האומות בספריהם ובפרט אגוסטינוס... וטוסטאדו... ועל זה היסוד מספרים כמה וכמה מאורעות שאירעו לבתולות שנבעלו לשדים.

¹¹⁴ ספר "עולם רדוף שדים: המדע כנר בעלטה" עמוד 120.

¹¹⁵ ויקרא יז ז.

¹¹⁶ מאמר שלישי פרק יב ד"ה ואומר.

מכשפה מאכילה שדים
(בצורת קרפדות)
בדמה.
מתוך חוברת כישוף,
אנגליה, 1579.
בחוברת זו מתוארים
שדים בדמויות
קרפדות, חתולים
וחולדות.

צורת השטן

במיוחד נמשל השטן לשעיר, כפי שמפורש בתרגום יונתן¹¹⁷ ובעוד מקומות.

אצל אומות העולם מצוי מאוד שהשטן מצויר בדמות שעיר (תייש), במקרים רבים בתוספת כנפיים (שהרי הוא יכול להתעופף).

פרט מתוך מרכז
איור המתאר
"שבת מכשפות",
דהיינו מפגש של
מכשפות רבות
עם השטן, שנת
1668.
השטן, שבמרכז
האיור הנ"ל,
מוצג בצורת
תייש.

ע"פ הגמרא¹¹⁸ רגלי המזיקין כצורת רגלי תרנגולים.

מצאנו אצל אומות העולם, שהאמינו שגם כשהשטן מתחפש לדמות אדם, רגליו נשארות בצורת רגלי תרנגול.

¹¹⁷ ויקרא ט ג: צפיר בר עיזי מטול דסטנא מימתיל ביה:

¹¹⁸ ברכות ו ע"א.

הפיכת חפצים לבעלי חיים

בתורה מפורש שמכשפי מצרים הפכו את המטות שלהם לתנינים¹¹⁹.

גם בגמרא מפורש שהעוסקים בכשפים היו הופכים דוממים לבעלי חיים, ואף בני אדם לבעלי חיים. ושבתנאים מסוימים הכישוף פג והדבר חוזר לקדמותו¹²⁰.

על מעשה שאול ואגג פירש רש"י¹²¹ שאנשי עמלק שינו עצמם בכשפים לצורת בהמות.

במגילת אחימעץ¹²² מסופר על מכשפה שחטפה נער והפכה אותו לחמור שיטחון בריחיים.

יכולתה של המכשפה עצמה להיהפך לבעל חיים

מכשפות יכולות להיהפך לבעלי חיים שונים.

החיה הנפוצה ביותר אליה נהפכים בדרך כישוף (או בדרכים אחרות) היא אדם זאב, ובלעז וְרוּוּלְפִי¹²³. הדבר מוזכר בספר חסידים¹²⁴, כחלק מנשים מכשפות שנבראו בין השמשות שיכולות לשנות את ברייתן, וצריכות לבלוע דם ובשר של אדם. אדם-

¹¹⁹ שמות ז יב.

¹²⁰ סנהדרין סז ע"ב קרש של גשר שהפכוהו לחמור. אשה שנהפכה לחמור.

¹²¹ שמואל-א טו ג.

¹²² (מתקופת הגאונים) עמוד יד.

¹²³ מגרמנית: Werwolf.

¹²⁴ ס'י תסד.

זאב הוזכר גם ברבינו אפרים¹²⁵, ברבי משה תקו¹²⁶, בשלשלת הקבלה¹²⁷ ובחיד"א¹²⁸.

אדם זאב, הולנד,
1589.
מכשפות היו יכולות
להפוך את עצמן
לבעלי חיים רבים,
המפורסם ביניהם
הוא האדם-זאב.

במקורות שונים מוזכרים בעלי חיים נוספים שהמכשפות יכולות להיהפך אליהם. ארנבת (ר' משה תקו שם¹²⁹), אווז (נשמת חיים)¹³⁰, חתול (נשמת חיים שם, קרבן העדה¹³¹).

היכולת לעוף

אחת היכולות הבולטות של מכשפה היא לעוף. ישנם מקורות על יכולת זו ע"י כנפיים, וישנם ע"י רכיבה על בעלי חיים שונים, או מקל, מטאטא, קלשון ועוד.

בילקוט שמעוני¹³² מוזכרים מכשפים במצרים שעשו להם כנפים בכשפים ופרחו באוויר ונתלו ברומו של עולם. גם בספר חסידים¹³³ גם מוזכרת יכולתן של המכשפות

¹²⁵ (מתקופת הראשונים) בראשית מט כז.

¹²⁶ כתב תמים עמוד 61.

¹²⁷ ונציה ה'שמ"ו עמוד רי"ט.

¹²⁸ דבש לפי (החיד"א) מערכת ז אותיות טו טז.

¹²⁹ כתב תמים עמוד 61.

¹³⁰ נשמת חיים מאמר שלישי פרק כג ד"ה ודע.

¹³¹ על הירושלמי חגיגה פ"ב ה"א ד"ה אויים אויים: נשים מכשפות מתלבשות כחתולים.

¹³² פרשת בשלח רמז רל"ה.

¹³³ ס'י תסד.

לפרוח. גם בספר נשמת חיים¹³⁴ הביא שיש מכשפים שעושים קפיצת הדרך של מרחק ארוך בזמן קצר.

ניתן לעוף גם ללא רכיבה או מטאטא או בעל חיים. מתוך הספר "תולדות המכשפות והקוסמים", אנגליה, 1720.

אכן אצל האומות אנו מוצאים שזוהי אחת היכולות הבולטות של המכשפות. לעיתים הן היו עפות מעצמן, אך במקרים רבים הן היו עפות על בעלי חיים, מקלות, מטאטאים ועוד. לעיתים לבד, ולעיתים יחד עם שדים או השטן.

שתי מכשפות מעופפות – אחת על מטאטא, אחת על מקל. מתוך כתב היד של הספר "אלוף הנשים" (Le champion des dames), עמוד 105v, שנת 1440 בערך. זהו ככל הנראה התיעוד הקדום ביותר לרעיון שמכשפה רוכבת על מטאטא.

¹³⁴ מאמר שלישי פרק כג ד"ה ודע.

היכולת לעוף, בעזרת כנפיים או על מקלות ומטאטאים, לא צומצמה רק למכשפות, אלא גם לשטן עצמו.

גם השטן
והשדים
מתעופפים על
גבי ענפים או
קלשונים.
מתוך הספר
"על מכשפות
ופיתונות",
1489.

להבדיל, גם ספר ברית מנוחה¹³⁵, שגדולי המקובלים שיבחוהו¹³⁶, הביא דרך לקפיצת הדרך ע"י רכיבה על קנה, כאשר ידך האחת לפניך והאחרת לאחריך, ותרוץ ותלך למקום המבוקש. כך גם בכתבי ר' חיים ויטאל¹³⁷, גדול תלמידי האר"י, שיעשו קנה א' מז' קשרים וישביע השבעות וירכוב על הקנה. וכן מסופר על רבנים מתונים שהגיעו לירושלים לרבם הרש"ש בקפיצת הדרך על קנה הנעוץ בו שם קדוש, וחכמי הזמן היו רואים אותה כשנוסעים ברקיע על קנה¹³⁸.

הריגת ילדים

מכשפות הואשמו פעמים רבות בהריגת ילדים.

¹³⁵ בסוף הספר (דף לט ע"ב).

¹³⁶ הרמ"ק (פרדס רימונים שער כ תחילת פרק א) כתב עליו שבוודאי כל דברי הספר הנחמד הוא דברי אלוקים חיים נאמרים ברוח הקודש או מקובלים מפי אנשים גדולים. ומהר"ו כתב עליו בשם האר"י (הקדמת מהר"ו לשער ההקדמות תחילת חלק ג) שהוא מספרי הקבלה האמיתיים הנמצאים, וחיברו חכם גדול בתורה ובחכמה ונאמן רוח וכיסה את דבריו בעומק ונעשה עפ"י נשמת צדיק א' קדמון שנגלה אליו אליהו ז"ל ולמדו.
¹³⁷ שער מאמרי רשב"י (למהר"ו) שער ג מאמרי רז"ל דף י ע"א במהדורת תשי"ט. ומעין זה גם בכתב יד ספר "קבלה מעשית" (למהר"ו) חלק ה דף צ, הובא בספר שבחי האר"י מהדורת אהבת שלום "ביאורים מלוקטים על פרק ז" אות ד.
¹³⁸ תולדות חכמי תונס, ערך "מהר"ר ברוך פיתוסי", עמוד קיד.

בספר הרזים¹³⁹ כתוב שיש רוח רעה שיכולה לבוא אל אשה בלידתה להמית את בניה¹⁴⁰. בספר "אלפא ביתא דבן סירא" כתוב שלילית נבראה להחליש התינוקות¹⁴¹, ובזוהר כתוב על תינוקות שנהרגים ע"י לילית¹⁴², וכן במהרח"ו¹⁴³, יש מנחילין סיפר שמצוי שמכשפות ממיתות ילדים, ושאף אירעו מקרים שהיה נראה בחוש כן¹⁴⁴, והנשמת חיים¹⁴⁵ הביאו והוסיף על כך שבכוחה של לילית יכולות המכשפות לפעול בילדים. יש להעיר ששידה בשם "ליליתו" מוזכרת אצל השומרים, אכדים, אשורים ובבלים¹⁴⁶.

ספר חסידים¹⁴⁷ מספר על נשים שחשודות שאוכלות ילדים, ומוסיף ש"יש נשים שעל נורחם עושים, ויש שמכשפות".

ספר שורשי השמות¹⁴⁸ וכן ספר קבלה מעשית תקס"ה¹⁴⁹ הביאו סגולה לאשה הרה הרואה ערלית או יהודית החשודה שאוכלת בנים.

¹³⁹ ספר קדום מספרי קבלה מעשית.

¹⁴⁰ הרקיע השני, מעלה ח.

¹⁴¹ אלפא ביתא דבן סירא (באוצר המדרשים עמוד 47): אמרה להם (לילית): הניחוני, שלא נבראתי אלא להחליש התינוקות כשהן משמונה ימים מיום שיוולד אשלוט בו אם הוא זכר, ואם נקבה מיום ילדותה עד עשרים יום.

¹⁴² זוהר כרך ב (שמות) פרשת משפטים דף צו ע"א-ע"ב: אינון נשמתין דינוקין זעירין כד אינון ינקי מגו תוקפא דאמהון, וקודשא בריך הוא חמי דאי יתקיימון בעלמא יבאשון ריחיהון ויחמצון כחומץ דא, לקיט לון (רמח ב, רמט ב) זעירין בעוד דיהבי ריחא, מה עביד שביק לון לאתעשקא בידא דההיא אמה ודא איהי לילית דכיון דאתייהבו ברשותה חדאת (נ"א אחדא) בההוא ינוקא ועשיקת ליה ואפיקת ליה מעלמא כד איהו ינק בתוקפא דאמיה.

¹⁴³ ספר הפעולות (למהרח"ו) ח"א סי' מא, וכן חלק ג-ב אות מא: בענין לילית ההורגת את הילדים...

¹⁴⁴ יש מנחילין סי' כג.

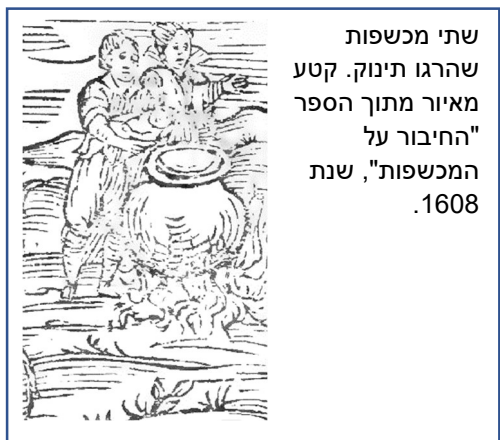
¹⁴⁵ מאמר שלישי פרק כג ד"ה ודע.

¹⁴⁶ לגבי לילית המוזכרת בפסוק (ישעיהו לד יד) אינו מוכרח שפירושה שידה זו, כפירוש רש"י ומצודת ציון שם, אלא אפשר שהיא עוף או חיה, כפירוש הרד"ק והמלבי"ם שם.

¹⁴⁷ סי' תי"א.

¹⁴⁸ לרבי ידידיה רפאל חי אבואלעפיה, ראש ישיבת המקובלים בית אל, בכתב היד דף כב ע"א.

¹⁴⁹ דף נז ע"א.

שתי מכשפות
שהרגו תינוק. קטע
מאיור מתוך הספר
"החיבור על
המכשפות", שנת
1608.

גם בספר "פטיש המכשפות"¹⁵⁰ מוסבר שלאחר שהמכשפות הורגות את הילדים, הן מוציאות אותם מקבריהם, מבשלות אותם, מכינות מבשרם מרק ושותות אותו. כמעט בכל התרבויות, אכילת בשר אדם נחשבת מעשה מאוס ומזעזע. האשמת המכשפות בעוון זה, ובפרט כלפי ילדים, בוודאי השפיע על ההמון, שלעיתים קרא במשפטי מכשפות "שירפו את המכשפה!" עוד לפני שהוכרע פסק הדין. עכ"פ, אגדות אומות העולם¹⁵¹ על מכשפות האוכלות ילדים – נחשבו בעבר לאמת.

יש מי שכתב¹⁵² שלילית נראית בלילה כאשה מקושטת, ומוצצת את דמי הילדים כעלוקה, ולכן כותבים ב"שיר המעלות לילדת" "לילית וכל כת דילה חוצה".

<p style="text-align: center;">שמונה לילדת</p> <p>שיר למעלות אשה עניו אל ההרים מאין יבוא עזרי עזרי טעם יי עשה שמים וארץ: אל יתן לביט תנלה אל עינים שמוך: דנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל: יי שמוך יי צלה על ידי מינה: יושב השמש לא יבכה וירח בלילה: יי ישמרך מכל רע ישנה את נפשך: יי ישנה צאתך ובואך מעתה ועד עולם:</p> <p style="text-align: center;">שיר קציע שמן</p> <table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td style="width: 50%;">אדם</td> <td style="width: 50%;">ודיה</td> </tr> <tr> <td>אכרדם</td> <td>וערה</td> </tr> <tr> <td>יצחק</td> <td>ודבקה</td> </tr> <tr> <td>יעקב</td> <td>ולאה</td> </tr> </table> <p>מכשפר לא תחיה לא תחיה מכשפה תחיה מכשפה לא למית וכל בת דילה חוצה</p> <p>סינו וכספני וסננלקף פנינה</p>	אדם	ודיה	אכרדם	וערה	יצחק	ודבקה	יעקב	ולאה	<p>קמיע שמירה לילדת, ירושלים תר"י, בו מפורש "מכשפה לא תחיה". עד הדורות האחרונים היו שתלו את תמותת התינוקות במעשי כשפים.</p>
אדם	ודיה								
אכרדם	וערה								
יצחק	ודבקה								
יעקב	ולאה								

¹⁵⁰ חלק 2 שאלה 1 פרק 2.

¹⁵¹ שהתגלגלו עם הזמן ל"סיפורי ילדים".

¹⁵² אוצר ישראל כרך ו ערך לילית.

אחד הקמיעות הנפוצים ביותר לשמירה על היולדת והוולד הוא קמיע עם איוריהם של שלושת המלאכים הממונים על הרפואה – סנוי סנסנוי סמנגלוף, בצורת עופות. קמיע כזה מופיע בסוף ספר רזיאל המלאך. המקור הקדום ביותר לקמיע זה, הוא ככל הנראה ספר "אלפא ביתא דבן סירא", המספר שלילית נשבעה שאם היא תראה את צורת שלושת המלאכים האלה בקמיע היא לא תזיק לתינוק¹⁵³. חשוב לציין שרבים ערערו על ספר זה¹⁵⁴. אחריו, שמות מלאכים אלו הוזכרו בסיפור רש"י¹⁵⁵, במהרח"ו¹⁵⁶, בר' חיים פלאגי¹⁵⁷ ובספר שם טוב קטן¹⁵⁸, ויש אומרים שגם בזוהר¹⁵⁹. מהרח"ו אף כתב שהשם "סנסנוי" יצא ממילת "אוחזה בסנסניו" וכך יש לכוון בה¹⁶⁰. ר' משה זכות¹⁶¹ הוסיף ששמות אלו יוצאים מהפסוק "סמים נטף ושחלת"¹⁶². איוריהם הובאו לראשונה, ככל הנראה, בספר רזיאל המלאך¹⁶³. בספר

¹⁵³ אלפא ביתא דבן סירא (באוצר מדרשים עמוד 47): נשבעת להם (לילית) בשם א-ל ח' וקיים שכל זמן שאני רואה אתכם או שמכם או תבניתכם בקמיע לא אשלוט באותו התינוק, וקיבלה על עצמה שימותו מבניה מאה בכל יום, לפיכך בכל יום מתים מאה מן השדים, ולכך אנו כותבים שמותם בקמיע של נערים קטנים ורואה אותם וזוכרת השבועה ומתרפא הילד. ¹⁵⁴ הרב ראובן מרגליות, מחקרים בדרכי התלמוד וחידותם, עוללות, סי' יב: אלפא ביתא דבן סירא, חוברת שכל תעודתה להתל ולהלעיג על דברי חכמים. הרב ישעיה שטיינברגר, שנה בשנה תשנ"ו עמוד 437: ספר זה הוא פסול, שכן הוא מכיל לא רק דברי הבל אלא גם דברי עגבים.

ר' אברהם אפשטיין, מקדמוניות היהודים עמוד 120: אלפא ביתא דבן סירא, אשר נעשו בו הוספות רבות למען להתעולל בחכמי ישראל... והספר בן סירא עבר חוק ואין קץ להבליו. ¹⁵⁵ סי' תכט.

¹⁵⁶ ספר הפעולות (למהרח"ו) סי' רלז וסי' שפב, שער רוח הקודש למהרח"ו ייחוד קפט.

¹⁵⁷ רפואה וחיים (ר' חיים פלאגי) פרק י'.

¹⁵⁸ לרבי בנימין ב'נש בן רבי יהודה לייב הכהן, מהדורת צ'רנוביץ תרנ"א דף ו ע"ב.

¹⁵⁹ זוהר כרך ג (ויקרא) פרשת אחרי מות דף עז ע"א: דאי ב"נ לא אשתכח קדישא ואשליף רוחא מסטרא דמסאבא כדן היא אתייה וחייכת ביה בההוא רבייה ואי קטילת ליה אשתאבת בההוא רוחא ולא תעדי מניה לעלמין, ואי תימא אינון אחרנין דקטילת לון ואזדמנו קמה אינון תלתא קדישין ונטלין מנה ההוא רוחא הא לא בסטרא דמסאבא אשתכחו אמאי שלטא לקטלא להו.

מקדש מלך על הזוהר שם: ואזדמן תמן תלת רוחין קדישים. נכתב בצידו: הם ס"נוי סנ"סנוי סמנ"גלף (ובספר אמת ואמונה לרב יוסף צובירי הביאו בסי' יז).

¹⁶⁰ פרי עץ חיים למהרח"ו שער הזמירות עולם היצירה פרק ה: ואח"כ תכוון במילת סנסניו שיצא מכאן שם סנסנוי.

¹⁶¹ מגדולי המקובלים באיטליה, רב וראש ישיבה במנטובה, הפיץ את כתביו של מהרח"ו.

¹⁶² ספר שורשי השמות (לרבי משה זכות) ערך "סנוי סנסנוי סמנגלף": פ"א יוצא מן... סמים נטף ושחלת, ופ"ב תמ' בסנסניו, ופ"ג... שיוצא מסתיים ולבונה זכה. ואינו יודע לכוונו... ששלושת מלאכים אלו שלח... אחר חווה ראשונה היא לילית להשיבה אל אדם הראשון...

¹⁶³ לקראת סוף הספר, בכל הדפוסים: אמסטרדם תסא, וילנא תרלח, גראסורדיין תשד. יש להעיר שבכל הדפוסים הנ"ל מובאות שתי נוסחאות של האיורים, זו לצד זו.

רפאל המלאך יצא בחריפות נגד הדפסת איורים אליו¹⁶⁴. גלגול קודם של אגדה זו נפוץ¹⁶⁵ בקמיעות וקערות-השבעה קדומים בהרבה, שבו מלאך בשם סדיריס¹⁶⁶ הרג את בניה של אישה בשם סממית, ובאו סוני וסוסוני וסניגלי¹⁶⁷, והוא נשבע באלוקים שבכל מקום שהם יזכרו בו – הוא לא ייכנס ולא יפגע ביולדת ובבנה¹⁶⁸.

קערת השבעה בארמית (אותיות עבריות), ובה מסופר המעשה "סממית ילדת תרי עשר בנין וכולהון קטל יתהון סדרוס רשיעה... ואתא סאוני וססאוני וסניגלי... ואנא מישתבענא לכון... דכל אתר דדכרין שמיה דסאוני וססאוני וסניגלי אנא לא איקטול ולא איחנוק ולא איחבול בביתה..."

קערות השבעה מתוארכות למאות הרביעית עד השמינית לספירה.

השמירה נגד לילית לא צומצמה רק לקמיעות. ישנם גם לחשים כנגדה. כתבו בשם האר"י שכאשר הילד שוחק בשנתו או בליל ראש חודש, זהו סימן שלילית שוחקת עימו, ולכן טוב אז להכות בחוטמו באצבע ולומר לה שלוש פעמים "לכי מכאן ארורה אין לך כאן חנייה", וזה הלחש טוב מאוד לפי שביד לילית להורגם כל זמן שתצרה¹⁶⁹.

גם אנשי-זאב הואשמו בהריגת ילדים. ספר חסידים¹⁷⁰ מביא שאדם-זאב צריך לבלוע דם ובשר. בספר נשמת חיים¹⁷¹ מספר על אדם שהואשם שבהיותו בצורת זאב הרג בציפורניו ושיניו שתי נערות ונער בן עשר ואכל מברשרם.

¹⁶⁴ רפאל המלאך (ר' יהודה יודל רוזנברג, רב ודיין, מחבר שו"ת יחוה דעת) דף נח ע"ב: "וטינא גדולה יש בליבי על המוציא לאור לראשונה את הספר רזיאל בתערובות בלי שום סידור נכון, ועירב חושך עם אור, מר עם מתוק, והדפיס קמיע עם ציורים של שישה מלאכים שראשיהם כראשי התרנגולים, ואך חוכא ואיטלולא עשה בזה, ולא נאה להימצא כזאת בין ספרות ישראל. וד"ל".

¹⁶⁵ זהו הסיפור (לאחר התנ"ך) הנפוץ ביותר בקמיעות יהודיים ובקערות-השבעה יהודיות בעת העתיקה.

¹⁶⁶ או: סידרוס (שפירושו ביוונית "ברזל"), או: סרטית.

¹⁶⁷ ובגרסה היוונית: סיסניוס סינס וסנידורוס. ובגרסה עברית אחרת הם רק שניים: סנסנו וסנגלו.

¹⁶⁸ המאמר "חמישה קמעות להגנה על קירה מר"י ועל העובר שברחמה" (הודפס ב"ארץ ישראל: מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה", כרך לד, תשפ"א, עמודים 99-96). המאמר עוסק בקמיעות יהודיים שבין המאה ה-5 ל-7 לערך.

¹⁶⁹ ספר הליקוטים (לאר"י) מלכים ב סי' ב ד"ה ושמעתי, במהדורת תרע"ג דף עח ע"ב.

¹⁷⁰ סי' תס"ד.

¹⁷¹ מאמר שלישי פרק ד"ה ואולם.

פרט מתוך ציור מהמאה ה-16, המתעד אדם שהואשם בשנת 1580 בהריגת 16 ילדים בהיותו זאב. בחלק אחר של אותו ציור, שלא מופיע כאן, מתואר כיצד הוא נחקר בעינויים. אין להתפלא אפוא על הודאתו זו.

עוד הוסיף הנשמת חיים¹⁷², שישנם גם שמשנתנים לצורות בעלי חיים נוספות, כמו חתול או אווז, והורגים ילדים קטנים, ולאחר מיתתם הולכים לבית קבורתם וחותרים מהם הלבבות ומקריבים אותם לשדים.

החלפת ילדים

ספר תולדות אדם¹⁷³ כתב בכמה מקומות על כך שמכשפות יכולות גם להחליף את הילדים בזמן הלידה, ושיש נשים שעלולות לכך¹⁷⁴, ושיש זמנים שהמכשפות שולטות בהם, ורק מעטים ניצולים מכך¹⁷⁵, והביא שיש קמיעות כנגד זה.

במגילת אחימעץ¹⁷⁶ מסופר על שעירים שהחליפו ילד, וטמנו במקומו בקברו מטאטא.

¹⁷² מאמר שלישי פרק כג ד"ה ודע.

¹⁷³ לרבי אליהו בעל שם מחעלם, שהוסמך ע"י המהרש"ל, והחכם צבי (סי' צג) כתב שהעידו עליו שברא אדם (גולם) מספר יצירה.

¹⁷⁴ תולדות אדם סי' לט: לילד שנחלף שקורין בנעמין כתוב על קלף צבי... והקמיע הנ"ל צריך לצלות על הילד. וכתבו המקובלים הגדולים ראב"ש (כנראה: רבי אליהו בעל שם) וריב"ש (כנראה: רבי יואל בעל שם) ז"ל, לאחר י"ב שעות של זה הנ"ל שוב אין תקנה, על כן זריזין מקדימין שלא יעבור זמן י"ב שעות.

שם סי' פ: קמיע לילודת שהיא עלולה (דהיינו, שמצוי שהדבר קורה לה) שמחליפין בנים בלידתה שקורין בנעמין, הן מחמת לילית ומחלת, או מחמת נשים מכשפות שיש להם שליטה להחליף הבנים.

שם סי' צט: וגם טוב לאשה שמחליפין את ילדיה בלידתה שקורין בנעמין. אמנם לבנעמנש וכו'.

שם סי' קד: שמירה לילודת שהיא עלולה שמחליפין את בניה שקורין בנעמנש.

¹⁷⁵ תולדות אדם סי' קלט: לילודת שלא יזיקו שום כשפים, אפילו בזמן שליטות המכשפות, כידוע שלפעמים יש להם שליטה שמחליפין את הילדים, כמעט אין אחד ניצול או מיעוטים ניצולים.

¹⁷⁶ עמודים לא-לב.

בספר קבלה מעשית תקס"ה¹⁷⁷ הביא קמיע לילד שנחלף ח"ו שקורין בנומין. בספר שורשי השמות¹⁷⁸ מובא קמיע ובו כתוב בין השאר "ומן אותם שמחליפין ילדים קטנים".

אגדות כאלה, על מכשפות או פיות שמחליפות ילדים אמיתיים בילדיהן שלהן, היו מצויות אצל אומות העולם באירופה. ע"פ אמונותיהם, בנה של הפיה מכונה "משתנה", "מחליף", או "גולם"¹⁷⁹, והיו דרכים לזהות ילד כזה, וכן דרכים שונות לגרום לפיה להשיב את הבן המקורי. מאגדה זו אף התגלגל הכינוי "ילדי הפיות" לילדים אוטיסטים, שכביכול הם בניהן של פיות שהוחלפו.

השטן, בדמות שער בעל כנפיים, מחליף את התינוק המקורי ב"מחליף". קטע מתוך ציור מתחילת המאה ה-15.

ימין ושמאל

בדת הוודו, ישנם כהנים המכונים "המשתמשים ביד ימין", דהיינו "קסם לבן", וישנם "בוקור", "המשתמשים ביד שמאל", שעוסקים גם ב"כישוף שחור"¹⁸⁰, שמטרותיו שליליות.

יש מהם הטוענים ש"המשתמשים ביד ימין" משרתים את אלוקים, לעומת "המשתמשים ביד שמאל" שמורדים בו.

¹⁷⁷ מח ע"ב. ובדומה לזה בדף מט ע"א שם.

¹⁷⁸ לרבי ידידיה רפאל חי אבואלעפיה, בכתב היד דף 75 ע"ב.

¹⁷⁹ Oaf.

¹⁸⁰ או: מאגיה שחורה.

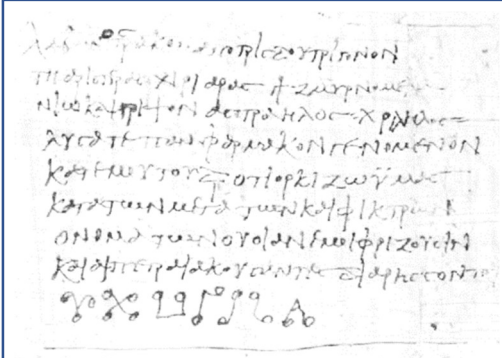
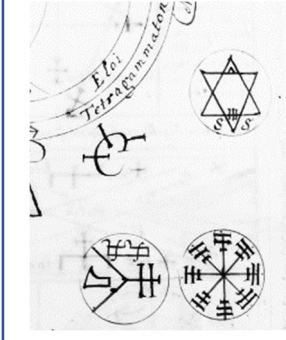
אולי הדבר קשור לדברי הזוהר שחסד הוא ימין וגבורה היא שמאל¹⁸¹, ושכל אלו שבאים מצד שמאל נעשים שליחים להרע לבני האדם¹⁸².

קמיעות ולחשים

מפורש בגמרא שישנם לחשים נגד מכשפות¹⁸³.

במהלך הדורות נפוצו גם קמעות נגד כישוף, ופורסמו גם בספרים בדורנו¹⁸⁴.

להבדיל, קמעות לצורך כך נפוצו גם אצל אומות העולם.

קטע מתוך פפירוס PGM XXXVI, מהמאה הרביעית לספירה, מצרים. בפפירוס זה מופיעים לחשים רבים. לחש מספר 7 נועד להסרת כישוף. בפפירוס ישנה השפעה יהודית: בלחש מספר 2 מופיעים שמות קודש רבים, בשיבושים שונים: יקוק, צ-באות, א-דני, אלוקי, בנוסף, להבדיל, לשמות אליליים. בשורה התחתונה של הקטע שמוצג כאן, מופיע "כתב טבעות".

קטע מתוך קמיע (שאינו יהודי) נגד כישוף, המאה ה-17. במעגל מופיעים (באותיות לטיניות) השם "אלוקי" והכינוי היווני לשם יקוק (טטרגרמטון – "בן ארבע אותיות"). בחלקיו האחרים של הקמיע מופיעים גם צלבים רבים.

¹⁸¹ זוהר - האדרא רבא כרך ג (במדבר) פרשת נשא דף קמב ע"א: חסד ימינא גבורה שמאלא.

¹⁸² זוהר כרך ג (ויקרא) פרשת שמיני דף לו ע"ב: וכל אינון דאתו מסטרא דשמאלא, כלהו אתערו וכלהו אתעבידו שלוחין לאבאשא לגבייהו דבני נשא, דהא אינון דעברו על פתגמי אורייתא כלהו רשימיין דאנפייהו ואשתמודען לגבי אינון דמתערי מסטרא דשמאלא.

¹⁸³ פסחים קי ע"א.

¹⁸⁴ ספר אוצרות מלאכים (ר' ישראל מאיר אלמגור, תשס"ו) עמודים 143-145, קמיעות לבטל כישופים מהאר"י ז"ל. ספר זה זכה להסכמותיהם של הרב כדורי והרב מחפוד.

ספר אמת ואמונה (הרב יוסף צובירי, רב ראשי ליהדות תימן בתל אביב יפו והסביבה, ירושלים תשס"ב) ס' כט, עמוד נו, קמיע "לביטול כל מיני כישוף".

בכלל, עולם הקמיעות מוכר גם אצל אומות העולם, גם בדורות הקדמונים. וכבר העירו על הדמיון הקיים לעיתים בין לחשים יהודיים ללא-יהודיים, כבר מתקופת התנאים, וכן שמות קודש יהודיים שחדרו לקמיעות של אינם-יהודים¹⁸⁵. דמיון זה, בין השאר, בספרי שמות קדושים ופעולותיהם¹⁸⁶, במטרותיהם של הלחשים (כגון לכל דבר, למציאת חן, לאהבה, לניצחון, להסרת כשפים¹⁸⁷, לתפיסת גנב, לגרש רוחות טמאות), באופן פעולותיהם (השבעת שד ע"י שימוש בשמו), בפעולות עצמן¹⁸⁸, בשמות המוזכרים בהם (שמות קודש שחדרו לאומות העולם ומילים לעזיות שחדרו ליהודים)¹⁸⁹, באותיות המיוחדות שמצויות בהם (כתב מלאכים),

---

¹⁸⁵ המיתוס ביהדות, עמוד 97 והלאה: מהמאה הראשונה לספירה ישנה תופעה של קמיעות שיש בהם ערבוב של שמות ורעיונות שמקורן באומות שונות, בעיקר יוונים מצרים ויהודים. גם הקמיעות היהודיים "תרמו" לתופעה זו, ואף קיבלו ממנה. לקמיעות לא יהודיים חדר שם ה' (בשיבושים שונים), שמות מלאכים יהודים, שמות אבותינו, קטעי ברכה (ברוך אתה ה', ברוך ה').

יש גם מי (שם עמוד 115) שהעלה את הדמיון בין הלחש שבגמרא (שבת סז ע"א) "וכי היכי דחמייה אשתא לחנניה מישאל ועזריה ועריקת מן קדמוהי, כן תחמיניה אשתא לפלוני בר פלונית ותיערוק מן קדמוהי", ללחש של אינם-יהודיים, שהופיע בו, להבדיל, "את היא הגופרית אשר סייעה לא-ל, באותו האופן סייעי גם לי, פלוני, ביחס לפלונית".

¹⁸⁶ מדרש תלפיות אות כ ענף כישוף ד"ה ואומר: וגם אני המחבר ראיתי ספר על זה בלשון נוצרי קורין אותו ספר אדם הראשון... וראיתי בו דברים מתמיהים בתכלית הבקיאות, וזה לפי שצריך בקיאות גדול עד מאוד... ושמות מלאכי קודש ושמות מלאכי חבלה... והוא דבר פלא.

סיני חלק ח עמוד רלו: אצל הנוצרים [ישנו ספר שנקרא] 'שמותיו הקדושים שמסר אדוננו איסוס כריסטוס לתלמידיו', ועיקר תוכנו הוא עצם השמות האלה שמסר ישו אל י"ב השליחים עם באור ביצידם המפרש את כל שם ושם לחוד ואת שימושיו, וסיפור האותות והמופתים שהראו התלמידים בכח השמות הללו. ואם כן, משהו מעין [ספר] 'חרבא דמשה' ואף משל 'רזיאל המלאך'.

¹⁸⁷ כך בפפירוס PGM-XXXVI, הובא בספר "המיתוס ביהדות" עמוד 105 והלאה. מטרות דומות לאלו מופיעות בקמיעות יהודיים רבים, כמו אלו שלוקטו ב"ספר הסודות – סגולות החכמה".

¹⁸⁸ "ספר הרזים, הוא ספר כשפים מתקופת התלמוד" (מרדכי מרגליות) עמוד 5: כמה וכמה מן הפעולות משותפות לחיבורנו [ספר הרזים, מספרי הקבלה הקדומים] עם המאגיה היוונית-מצרית. בהערותי השתדלתי להצביע על המשותף וצינתי ל... [פפירוס הכישוף היווניים] עשרות פעמים.

¹⁸⁹ בקערת השבעה (קמיעות שנכתבו על קערות חרס, בין המאות הרביעית לשמינית לספירה), באוסף מוסייף מספר 163, מוזכרים בסוף הטקסט גם שמות יהודיים וגם, להבדיל, נוצריים: בשמיה דאהיה אשר אהיה יקוק צ-באות ובשמיה דאישו (ישו) דכבש רומ(א) ועומ(ק)א בזקיפיה ובשו(ם) אבוי רמא [אביו הגדול] ובשום רוחי קדישתא [רוח הקודש] לעלם עלמין אמן אמן סלה שריר וקים הדין כיבשא (הובאה במאמר "ובשם ישו – קערת השבעה ארמית יהודית שלא פורסמה" מאת דן לבנה).

באיורים מיוחדים (כגון עופות), ובמשחקי אותיות (כגון ריבועי קסם, פירמידות מילים).

כמו כן מעניין לציין שבספרי הקמיעות מצוי יותר ערפול בעניין מקורותיהם. כך בספרים אלו מצויים ליקוטים שאין מפורש מקורם, כגון "מכאן ואילך העתקתי מספר אחר", "מצאתי בספר ישן נושן", "מצאתים בכתבי יד עתיקים". ואף בדורנו¹⁹⁰. תופעה זו לא מצויה בספרי ההלכה, שבהם משתדלים יותר לומר דבר בשם אומרו, ואם יכול את לשלשל את השמועה עד משה – שלשלה, ואם לאו – תפוש או ראשון ראשון, או אחרון אחרון¹⁹¹.

---

¹⁹⁰ כגון ספר הסודות סגולות החכמה.

¹⁹¹ ירושלמי קידושין פ"א ה"ז.

פרק ד

השתרשות האמונה בכישוף

בפרק זה יוסבר כיצד אנשים כה רבים האמינו בכוחות הכישוף

כיצד הגיעו לרעיונות אלו

מהיכן הגיעו לרעיון שמכשפות הופכות לזאבים? שהן מעופפות? שהן הורגות ילדים?

נפתח בכך שכידוע, כוחו של הדמיון האנושי אינו מוגבל. למרות זאת, ישנן השערות שונות לסיבות שבגללן התפתחו ואף התקבלו אמונות מסוימות.

מהיכן הרעיון להפוך חפצים שונים לבעלי חיים?

סביר ששורש אמונה זו בשאיפה האנושית ליצור דברים חדשים, ובקלות. אלא שליצור יש מאיין היה נראה להם בלתי אפשרי (אפילו הפילוסופים של יוון דנו על כך), ולכן האפשרות היחידה היא להפוך חפצים מסוימים לדברים אחרים. כמו חלומם של האלכימאים להפוך חומרים אחרים לזהב (הם לא חשבו ליצור זהב יש מאיין).

כיצד הגיעו לאמונה באדם זאב?

משערים שמקורה בלוחמים קדמונים¹⁹² שלבשו על עצם פרוות של בעלי חיים, תקפו בלילות, והציגו מראה של רוחות רפאים. יתכן שגם מחלות מסוימות או מומים מולדים חמורים גרמו לאמונות כאלה.

כיצד הגיעו לאמונה ביכולתן של המכשפות להתעופף?

יתכן כמובן שמדובר בשאיפה האנושית הטבעית להשתחרר מכבלי המשיכה ולהתעופף. אך אפשר שיש בכך תועלת נוספת. כפי שהסברנו, במלחמתם של הנוצרים נגד המכשפות בלטה העובדה שהנוצרים ראו במכשפות נשים שמאסו באלוקים וכרתו ברית עם השטן (שע"פ הנוצרים הוא מורד כביכול באלוקים, עפ"ל). לכן ע"פ טענתם המכשפות נפגשות עם השטן, בין השאר במפגשים קבועים להם שותפות מכשפות רבות יחד¹⁹³. במפגש עם השטן על המכשפה לנשק אותו¹⁹⁴, מה שמעניק לו כח לפתות נשים. ובכן, כיצד אשה שגרה בכפר מסוים יכולה להיות מואשמת בפגישות עם השטן? לשם כך יש צורך להאמין שיש בידה יכולת תעופה.

¹⁹² בְּרִסְרִקְרִים.

¹⁹³ מפגשים שכונו מאוחר יותר "שבת מכשפות".

¹⁹⁴ באחוריו, מה שמכונה "נשיקת הבושה".

מפגש של
מכשפות עם
השטן.
מתוך הספר
"תולדות
המכשפות
והקוסמים",
לונדון, 1720.

כיצד הגיעו, בין השאר, גם למטאטא?

אפשר שיש קשר לאמונה שכשם שתפקידו של המטאטא לנקות לכלוך גשמי, כך יש לו יכולות לנקות לכלוכים רוחניים¹⁹⁵.

מהיכן הרעיון שמכשפות הורגות ילדים?

להאשמה בהריגת ילדים ובישול בשרם היה שורש מסוים, כיוון שחלק ממתכוני "משחות המכשפות" ציינו כחלק מרכיביהן – שומן ילדים.

מהיכן הרעיון שמכשפות מחליפות תינוקות?

יתכן שיש קשר להאשמת צוענים בחטיפת ילדים, כאשר צוענים הואשמו גם בכישוף. כמו כן מסתבר שהכאב הנפשי בעקבות לידת בעלי ליקויים או מומים חמורים תרם לאמונה שבעצם אין זה הבן המקורי.

וכיצד הגיעו לרעיונות בתחום הפריצות, כגון שהשטן יכול לפתות נשים?

בעניין זה אין צורך להאריך. אצל אומות העולם, משעה שנתנו מקום לכח הדמיון, באופן טבעי נכנסים דמיונות בתחומי הפריצות. כך האמינו בבתולות ים, בבתולות של ואק ואק¹⁹⁶, בשדים שמפתים גברים ונשים, בכך שאת החד-קרן ניתן לצוד רק ע"י בתולה וכו' שמזמרת.

¹⁹⁵ יש שהוסיפו השערה שהמקל שעליו רוכבות המכשפות שימש במקורו למריחת "משחות מכשפות" כך שייספגו היטב בגוף, ויש ראיות מסוימות להשערה זו.

¹⁹⁶ אגדה על אי בשם ואק ואק, שבו יש עץ שצומחות עליו בתולות יפות (מנחת ביכורים (וילנא תרפו) עמ' 6 הערה 10, ספר הטהור והמותר עמ' 150).

הדמיון

גם לאחר כל ההסברים הנ"ל, אין ספק שרבות מהאמונות על מעשיהן של המכשפות לא היו מבוססות על דבר מלבד דמיון חולני¹⁹⁷, והיו כהררי הררים התלויים בלי שיערה. ראו מה בין בני לבן חמי, שדרכם של חז"ל לשאול לברר לחקור ולדרוש "מנלן", ו"מנא הני מילי", ועל הבלים שכאלו בוודאי היו תמהים "מי גילה לכם רז זה...".

סגנון-תרבות זה, שמקבל כל דמיון כאמת מוחלטת, יכול להסביר כיצד אמונות-הבלים השתרשו בלב ציבור גדול למשך מאות שנים.

כיצד ההמוץ האמיץ בכישופים

כאן עלינו לשאול: לדעה המכחישה את מציאות הכישופים מכל וכל – כיצד ההמון השתכנע ביכולותיהן?

התשובה על כך נחלקת לכמה וכמה הסברים (חלקם קשורים זה לזה).

אך לכלל ההסברים האלו יש להקדים יסוד אחד: ההבנה שאנו עוסקים בתקופות אחרות לחלוטין, הן מבחינת סגנון החשיבה של רוב ההמון, והן מבחינת הידע המדעי, בין השאר בתחומי הנפש.

כפי שרוב האנשים בזמננו לא שמעו על "משחת מכשפות", כך כל האנשים בזמננו לא ידעו שיש הסברים טבעיים לאופן פעולתה.

כעת נוכל להגיע לפירוט ההסברים כיצד ההמון, ואף אנשים חכמים ונבונים, האמינו בכוחות אלו:

א. אחיזת עיניים

זהו ההסבר הפשוט ביותר, שהוא מוכר לכולנו ממופעי קסמים אף בתקופתנו. רק בהבדל אחד, מהותי מאוד: בזמננו האדם הצופה במופע כזה יודע שמדובר בתעלולים בלבד, ובזמננו הוא האמיץ שמדובר בכוחות רוחניים. כל מי שצפה במופע של קוסם רציני יוכל להודות, שלולי ששוכנענו מראש שמדובר באחיזת עיניים מתוחכמת בלבד, היינו נאלצים, באופן הגיוני, להודות שמתוך חוסר הסבר אחר, מדובר בכוחות רוחניים.

¹⁹⁷ למשל, טקס "נשיקת הבושה" שבו המכשפה נושקת לשטן, וכן המבחנים השונים שנעשו לחשודות בכישוף במשפטיהם של אומות העולם, כדלעיל.

מתוך ספר "גילוי הכישוף",
1584.
הדרך לבצע את הקסם של
"עריפת ראש והנחתו על
מגש".
מדובר על אחיזת עיניים
שמתבצעת בעזרת שולחן שיש
בו שני נקבים. אדם אחד
"מעלים" את ראשו ע"י הכנסתו
בנקב אחד, ואדם אחר מוציא
את ראשו דרך הנקב האחר.
קסמים דומים נמצאים בשימוש
גם בימינו.

אכן כבר העיד על עצמו הפרדס רימונים, שהלך למכשפים והוכיח להם שגם הוא יכול לעשות כמעשיהם¹⁹⁸.

להבדיל, גם בעולם היהודי, היה רב בדורות האחרונים שפרסם את קונטרס "גורל העשירות"¹⁹⁹, שמשיב ומייעץ לשואל על כל שאלותיו באופן מעורר פלא, והסביר²⁰⁰ שהתשובה ניתנת ע"פ השתלשלות כוח רוחני שיושפע אליו בכוח מלאך מזלו ע"י כוח נסתר, וכבר הוברר לכל בר דעת שהמחבר עצמו ידע²⁰¹ שאין בזה יותר מתחבולה וחשבונות המוצפנים ומוסתרים בעורמה²⁰².

¹⁹⁸ פרדס רימונים (לרבי שם טוב אבן שפרוט, מאחרוני הראשונים) סנהדרין סז ע"ב (טז ע"א – טז ע"ב): וכבר קרה לי עם אלו הכשפנים רבים, ואחר שהשלימו הם פעולתם הייתי לוקח הנער בלי שום דבר והייתי קורא "ואת פרשנדתא ואת דלפון" וכשמות הללו בחיפזון, יבהילו את הנער, והיה אומר הנער שהוא רואה כפליים כפליים מאשר על ידי זיופתם ושקרותרם. והייתי אומר להם הנני חרש ככם".

¹⁹⁹ גורל העשירות, פורסם ע"י ר' יהודה יודל רוזנברג ובנו ר' מאיר יהושע רוזנברג, ויוחס כביכול לרב צמח בר מר רב אחאי גאון (וכבר העירו שלא מוכר גאון בשם זה).

²⁰⁰ גורל העשירות עמוד 18.

²⁰¹ גורל העשירות, מבוא, עמוד 13: "ועל הפתאים כתיב שומר פתאים ה'. ועל החכמים כתיב כי ברוב חכמה רוב כעס, יוסיף דעת יוסיף מכאוב... והמעמיק בשכל טוב ישר יבין יותר ממה שיש באפשרות לגלות בכתב" (העיר למשפט זה במאמר "גורל (מיוחס ל) הגר"א – על שימושים מנטיים בתורה" עמוד 560).

²⁰² כפי שמבואר במאמר "תעלומת גורל העשירות".

ב. השפעה נפשית מהכישוף

מוזכר בראשונים שלאמונה בכוחו של המעשה ישנה השפעה על הצלחת הריפוי²⁰³. תופעה זו²⁰⁴ מסבירה כיצד רבים חוו הצלחות מטיפולים ופעולות שבפועל לא היה בהם דבר.

ציור קיר, בולגריה, המחצית הראשונה של המאה ה-19. מכשפה עוסקת בריפוי של אדם חולה. במקרים רבים היתה השפעה לרפואות אלו, מסיבות טבעיות או נפשיות, והדבר תרם לביסוס האמונה בכוחן של המכשפות.

כך למשל מובן כיצד כשפים של "קשירת חתנים וכלות" הועילו למנוע מהם את יכולת הבעילה²⁰⁵, תחום שמושפע בקלות מהמישור הנפשי. תופעה שלדעת הנשמת חיים היוותה ראייה ניצחת לביסוס האמונה בכוחם של הכישופים²⁰⁶.

כך ידועה היום תופעת "ניצבו" – מיחוישים שונים התוקפים את האדם רק בגלל אמונתו שאלו תופעות לוואי של תרופה שהוא נוטל.

²⁰³ מאירי שבת סז ע"א (לגבי לחשים): שמצד שהיו ההמון באותו זמן בטוח באותם העניינים היה טבעם מתחזק ונמצא מצד ההרגל עזר טבעי בהם.

²⁰⁴ המכונה היום: אפקט פלצבו.

²⁰⁵ תופעה שהוזכרה גם בספר חסידים סי' שצא.

²⁰⁶ נשמת חיים מאמר שלישי פרק יח: שקול כנגד כולם הוא אסרת חתנין בכישוף... שלא יהא קושר חתנים וכלות בכישוף שימנעהו מלבוא עליה... ועתה אם הניסיון יורה שבאיזה מעשה ומילין מועטים בקלות יוכלו הרשעים לאסור חתנין בלי פגיעת גשם בגשם, למה נרחיק ממנו כל מה שלא יגדרו העיון השכלי? יבואו נא אלינו המהבילים הכישופים והמכחישים השדים מחבלים ייגשו אז ידברו יחדיו למשפט נקרבה. מי העיר את רוח האדם והחליש אותו? מי החליש אבר ההולדה וכוחו סר מעליו אשר באיתן קשתו? אם כן מוכרח הוא שידה שבכח השד פועלים המכשפים את המעשה הרע הזה.

סיפור חריג עוד יותר הוא המעשה בתיבת הדיבוק, שאנשים רבים שקנו אותה או באו עימה במגע העידו על תופעות וחוויות בלתי מוסברות, ובסוף הוברר שכל רעיון זה לא היה אלא בדוּתא²⁰⁷.

ג. כוחות נפש

כיום אנו חיים בעולם שמקדש את המדע ואת ההיגיון, ואנו פחות משתמשים בכוחות הדמיון, ופחות מתייחסים אליהם. אך פעולות נפשיות טבעיות יכולות לגרום לבני אדם לדמיין מציאות שונה מכפי שהם רואים. ומדובר גם באנשים בריאים. בוודאי כשמדובר באווירה מתאימה, בין השאר סגנון חברתי מתאים.

ד. תופעות נפשיות שונות

ביום-יום, לרוב, איננו נתקלים בתופעות נפשיות חריגות. אך יש תופעות כאלו, שמתוך חוסר הסבר מדעי, בזמנם, היוו ראייה משכנעת לכוחות רוחניים. כך למשל השפעה של היסטריה המונית. אירועים שאכן אירעו בעבר, למשל פרץ צחוק בלתי נשלט של כל ילדי העיירה²⁰⁸. ללא הסבר טבעי, ההסבר היחיד שנתר הוא הסבר רוחני.

²⁰⁷ בשנת 2003 אדם (קווין מאניס) מכר במכירה פומבית ארונית עתיקה לאחסון יין, והוסיף שקנה אותה מניצולת שואה זקנה, ושמרגע שקנה אותה סבל מנזקים על-טבעיים שונים. אדם (יוסיף ניצקה) שקנה את תיבה זו לגלג על הקללה המיוחסת לה, אך זמן קצר לאחר מכן תיאר שהוא וחבריו לקו בבריאותם ללא הסבר, וכן תיאר עוד אירועים על-טבעיים שאירעו בהשפעת התיבה. על מנת להיפטר ממנה במהירות הוא הסכים למוכרה במכירה פומבית במחיר אפסי.

למרות זאת המחיר עלה וקנה אותה אספן (ג'ייסון הקסטון) על מנת להציגה במוזיאון שלו. לאחר זמן קצר הוא סיפר שהוא, עובדי המוזיאון והמבקרים סבלו ממחלות שונות, סיטים, ועוד התרחשויות ללא הסבר. לכן, בעצת רב, הוא קבר את התיבה באדמה.

לאחר זמן הוא הוציא את התיבה מהאדמה, ומסר אותה לבעליו (זאק בגאנס) של מוזיאון אחר ("המוזיאון הרדוף"), שהציג אותה בתוך ארון זכוכית, והיתנה את הצפייה בה מקרוב בכך שהמבקר יהיה מעל גיל 18 ויחתום על כתב ויתור כנגד תביעות. זמר מפורסם (פוסט מאלון) שצפה בתיבה, סיפר שלאחר מכן פקדו אותו אירועים שונים ומשונים. בעל המוזיאון עצמו סיפר שבשנת 2020 הוא פתח את התיבה, חווה חוויות מוזרות ואף ראה את הדיבוק עצמו.

בשנת 2021 התוודה המוכר המקורי (קווין מאניס) שכל רעיון הדיבוק שבתיבה אינו אל פרי דמיונו.

²⁰⁸ מגפת הצחוק בטנגנייקה (כיום – טנזניה), בשנת 1962. האירוע החל בשלוש בנות בבית ספר שפרצו בצחוק. תוך זמן קצר נדבקו כל תלמידות בית הספר. עקב כך נסגר בית הספר, התלמידות חזרו לכפרן והדיבוקו רבים מבני הכפר. בהמשך נדבקו במגפה בתי ספר נוספים. המגפה ארכה כשנה וחצי, במהלך נדבקו בה למעלה מאלף איש. עד היום לא נמצא הסבר לאירוע זה.

גם תופעות של "שמיעת קולות"²⁰⁹ מתפרשות באופן טבעי כקשר עם שדים, ומכאן להאשמה בעיסוק בכשפים. למשל, ז'אן ד'ארק שטענה ששמעה קולות שונים, הואשמה – בין השאר – בכישוף²¹⁰. כיוון שהיא עמדה על כך שהיא שומעת קולות, גם כשהיא ידעה שהדבר יביא במישרין להוצאתה להורג בעוון כפירה (כפי שאכן קרה יומיים לאחר מכן), מסתבר שעדותה על שמיעת קולות אלו אכן אמינה.

ה. מחלות נפש

בזמננו ידוע לנו שמקורן בבעיות מוחיות. אך בתקופה שבה ידע זה לא היה קיים, כאשר ראו אדם שהתנהג באופן טבעי עד לפני רגע, וללא שום סיבה נראית לעיין קיבל התקפה, מספר על עולמות או דמויות שאנו לא רואים, אינו מודע למעשיו, לא זוכר את מעשיו לאחר מכן וכדומה – הדבר מוביל לאמונה בכוחות רוחניים שהשתלטו עליו²¹¹. מכאן קצרה הדרך לאמונה שיש דרכים לשלוט בכוחות רוחניים כאלה.

ו. חוסר ידע מדעי

כיצד תגיב החברה כאשר אשה אחת יולדת פעמים רבות ילדים בעלי מומים? בזמננו אנו יודעים על בדיקות גנטיות. ומה היו אומרים בזמנם? כמובן שהדבר מוביל לאמונה בכוחות רוחניים – כישופים, קללות, שדים.

כך יש דעה בגמרא שמחלת הכלבת ("כלב שוטה") אירעה לכלב ע"י נשים כשפניות. בספר נשמת חיים²¹² סיפר על אירוע משנת 1542, שבו נכנסו לעיר לעיני כל מספר עצום של זאבים. כיוון שלא היה הסבר טבעי לתופעה, היו שטענו שמדובר במכשפים.

כך גם הישנות של אסונות מצריכה הסבר כוללני ואף פתרון, ותליית אשמה במכשפות וענישתן ממלאות את צורך זה.

חשוב לשים לב שמציאת הסבר כזה, כאשר לא היה בידם שום הסבר אחר המתיישב על הדעת, אינו נוגדת את ההיגיון, אלא אדרבה – ההיגיון מחייב מציאת הסבר לתופעה.

²⁰⁹ במאמר "לשמוע קולות" (הרב עוז בלומן) עסק בתופעה זו, והעיר שלא כל שמיעת קולות מקורה במחלה נפשית.

²¹⁰ בשנת 1431.

²¹¹ נציין למשל שהאר"י פירש מחלת נפילה כדיבוק.

²¹² מאמר שלישי פרק כד"ה ואולם.

ז. טשטוש הגבולות

בתקופתנו ישנו גבול ברור בין מה שמוגדר טבעי-הגיוני-שכלתני, לבין מה שמוגדר על-טבעי. אמנם בעבר, כשלא היתה הבנה לרכיביהם של החומרים ואופני פעולותיהם, גבול זה לא היה חד, והדבר סייע לאמונה בתופעות על-טבעיות.

למשל, פעולתו של מגנט, שיכול להשפיע גם בלא מגע, יכולה להוות "בניין אב" לפעולות נוספות "על-טבעיות". השפעותיהם של צמחים שונים, בין לטיפול רפואי ובין להשפעות על הנפש²¹³, יכולים להוות "בניין אב" להשפעותיהם בתחומים סגוליים. הפיכתו של זחל לפרפר יכולה להוות "בניין אב" להפיכתו של אדם לזאב, למשל²¹⁴.

ח. התייחסות-יתר להצלחות

בתקופה שבה לא היתה אפשרות לאסוף נתונים רבים ולנתחם, היתה השפעה רבה לנטייה האנושית להתייחס בעיקר לנתונים "מתאימים", לפרש אותם בהתאמה לתחזיות, לזכור אותם יותר²¹⁵, ולפרסם את הראיות העולות מכך. גם הצלחתו של טיפול רפואי ע"י מכשפה יתפרסם הרבה יותר מאשר כשלונותיה²¹⁶.

וכן כתב הרמב"ם²¹⁷, שאנשים מייחסים הצלחות מקריות לפעולת הטליסמאות.

ט. גוזמאות

גם כשהיה בסיפור גרעין של אמת, הוא הושקה בדמיון רב, עד שפנים חדשות באו אליו. למשל, סלמנדרה. ישנם מקורות, בין בחז"ל²¹⁸ ובין באומות העולם²¹⁹ על כך שסלמנדרה חסינה מאש. אנו יודעים שהיא אינה חסינה לחלוטין מאש, אך יש מי שכתב שהיא יכולה לשרוד באש כמה רגעים ע"י נזל שמופרש מגופה²²⁰, וכמו כן, טבען של סלמנדרות להתחבא בגזעי עצים לחים. משכך, כאשר היו מכניסים את גזעים אלו לתנור, קרה שהסלמנדרות קפצו מתוכו החוצה. נוסף לכך את היותן בעלות דם קר, מה שגורם לגופן להיות קריר, ואנו יכולים להבין את שורש האמונה

²¹³ כגון קפיאין שגורם לעירנות.

²¹⁴ כך כתב היעב"ץ בבא קמא טז ע"א לגבי דברי הגמרא שם שצבוע נעשה עטלף ועוד.

²¹⁵ שכן גם הראייה האנושית וגם הזיכרון האנושי הם סלקטיביים.

²¹⁶ כפי שנטיות אנושיות אלה גרמו לפרסומו של "חוק מרפי", ש"כל דבר שעלול להשתבש, אכן ישתבש". האמת היא שהשיבושים קורים ע"פ רמת סיכוייהם ההגיוניים, ולא יותר מכך. אלא שהאנשים נוטים לשים לב ואף לזכור אירועים שהשתבשו הרבה יותר מאשר אירועים שלא השתבשו.

²¹⁷ פירוש המשנה עבודה זרה פ"ד מ"ז.

²¹⁸ חגיגה כז, סנהדרין סג, ספר חסידים אי"ד.

²¹⁹ אריסטו בספרו תולדות בעלי החיים ספר 5 פרק 19, ומעין זה כתב פליניוס בספרו תולדות הטבע ספר 10 פרק 86 (במהדורה אחרת פרק 67).

²²⁰ The Age of Fable פרק 29.

שהן חסינות לאש או אף נוצרות ממנה. אך אמונה זו לא עצרה כאן. יש שהאמינו שהיא נוצרת מאש שבערה במקום אחד שבע שנים ברציפות²²¹, או שהיא נוצרה ע"י כשפים²²². מדובר אפוא בתוספות על גבי תוספות שנבנו על גבי יסוד שיש בו אמת.

סלמנדרה אינה חוששת מלהבות. ספר החיות, המאה ה-13. אמונות שונות נבנו על סמך מעט נתונים אמיתיים, והרבה גוזמאות השערות ודמיונות.

י. נקמנות

בתקופת ציד המכשפות, דרך יעילה ביותר להתנקם משונא היא להעליל עליו שהוא עוסק בכישוף. וכבר ידוע שדרכו של ההמון לומר "אין עשן בלי אש".

יא. שנאה מקלקלת את השורה

מטבעם של בני האדם שקל להם לחשוך ולטפול אשמה על החריגים שבחברה, על השונים ממנה, ובוודאי על השנואים שבה. כך היה קל לאנגלים להאשים את ז'אן דארק, המצביאה הצרפתייה שלחמה נגדם, בעוון כישוף²²³, בפרט שע"י כך הוכיחו גם שמלך צרפת הומלך למעשה ע"י מכשפה. כך מובן מדוע שלוש הנידונות הראשונות בעוון כישוף במשפטי סיילם²²⁴ היו שפחה ממוצא אינדיאני²²⁵, קבצנית חסרת משפחה²²⁶, וזקנה שנואה ורגזנית²²⁷.

גם הנשמת חיים האשים את אנשי גינאה שבאפריקה שנמצאים אצלם כל מיני כישופים, כי הם שחורים ונשמתן מסטרא דמסאבא²²⁸.

²²¹ כך הובא ברש"י חגיגה כז ע"א ד"ה סלמנדרא.

²²² כך הובא ברש"י חולין קכז ע"א ד"ה וסלמנדרא.

²²³ בשנת 1431.

²²⁴ אמריקה, 1692.

²²⁵ שמה: טיטובה.

²²⁶ שרה גוד.

²²⁷ שרה אוסבורן.

²²⁸ מאמר שלישי פרק כ"ג ד"ה ודע.

יב. תמימות

בזמננו, כשאנו רואים אירוע חריג, והאדם שבמרכז האירוע נותן הסבר מוזר או על-טבעי – מייד נחשוד בו, ונעלה אפשרויות טבעיות, סבירות יותר, שיסבירו אף מדוע האדם מנסה להסתיר את ההסבר האמיתי. האם תמיד היה כך? מה היית אומר אם היית שומע על אשת איש שנמצאה בלילה במקום שומם, ליד מזרון (או משהו דומה), ללא בגדים, והיא מספרת ששד חטף אותה מבעלה, והיא בוכה ומתחננת שלא יספרו זאת לבעלה כדי שהיא לא תימאס בעיניו. האם היית מאמין לה? היית מעלה אפשרות אחרת להסביר את האירוע? שאלה זו נשאלה במאה ה-19 בשו"ת (שו"ת מחנה חיים ח"ג אבן העזר סי' נ"ה) ע"י העדים למעשה זה, ומוכח שלא היה להם ברור שהאישה המציאה את סיפור השד בשביל להסתיר את ההסבר הטבעי, הפשוט יותר, לאירוע. מסיבות שונות, אם כן, לפעמים העדיפו להאמין להסברים הלא-טבעיים.

יג. אמונה בהודאות

כאשר הנוצרים רדפו אחר נשים שחשודות בכישוף, הם, כדרכם, חקרו אותן בעינויים קשים. העינויים היו נוראיים כל כך, שקרה שאדם נהרג מהם עוד לפני שהודה²²⁹. אין להתפלא על כל הודאה שיצאה מפינה של החשודות. אך בעיני השופטים, וגם בעיני ההמון, הדבר היווה ראיה ניצחת לעיסוק בכישוף ולעבירות נוספות שהתלוו לכך. הנשמת חיים²³⁰ מביא הודאות של כמה שהודו שנהפכו לזאבים והרגו ילדים, ונאפו עם זאבות. הללו חויבו על סמך הודאותיהם ונידונו לשריפה.

תמלול הודאתה של שפחה ממוצא אינדיאני (שמה טיטובה), ממשפטי המכשפות בסיילם, 1692, בדבר הסכמיה עם השטן: "אני חייבת לשרת אותו שש שנים, ובתמורה הוא ייתן לי הרבה דברים טובים".

הודאה זו נמסרה תחת עינויים כבדים, וגרמה – במישרין ובעקיפין, להריגתם של עשרים מתושבי העיירה.

²²⁹ גילס קורי, בן שמונים, סירב להשיב על שאלות השופטים במשפטי המכשפות בסיילם (באמריקה) בשנת 1692, ומת לאחר יומיים של עינויים, מבלי שהשיב דבר.

²³⁰ מאמר שלישי פרק כד"ה ואולם.

גם בלא עינויים נוראיים, יתכן שאדם יודה הודאת-שווא, ממגוון סיבות. בתקופה שבה פרח ציד המכשפות בסקוטלנד²³¹, נעצרה איזובל גודי²³² והודתה²³³ שבמשך חמש עשרה שנה עסקה במעשי כישוף שונים ומגוונים, בקשרים קרובים עם השטן, במפגש עם מלכת הפיות, ובהפיכה לבעלי חיים שונים. ע"פ הידוע, היא לא עברה עינויים מיוחדים. מקובל לומר שהיא סבלה מהזיות. ככל הנראה היא הוצאה להורג בעקבות הודאות אלה.

ברוך המבדיל בין ישראל לעמים, וכמה גדולים דברי חכמים שאמרו אין אדם משים עצמו רשע²³⁴.

איור משנת 1830 המתאר, ע"פ הודאותיה של איזובל גודי משנת 1662, כיצד שד בשם ג'ון השחור מייסר אותה ואת חברותיה אם אינן מצייתות לו.

יד. העדפת האל-טבעי

כבר הרמב"ם כתב²³⁵ שערב לסכלותו של ההמון לבאר אירועים כמופת שסותר את מנהג הטבע²³⁶. בוודאי שמצויה משיכה לעסוק בדברים שמעבר לידע הברור שבידינו, כגון ביצורים מעולמות אחרים, דינוזאורים, עולמות מקבילים ועוד.

וידוע שגם בימינו ישנם המעדיפים לפנות אל טיפולים "אל-טבעיים" לבעיותיהם השונות²³⁷.

²³¹ במשך כשנה ושליש, בשנים 1661-1662, הוצאו להורג למעלה מ-600 איש. תקופה זו מכונה "ציד המכשפות הסקוטי הגדול".

²³² Isobel Gowdie.

²³³ בשנת 1662.

²³⁴ יבמות כה ע"ב ועוד.

²³⁵ באגרת תחיית המתים.

²³⁶ בעוד הרמב"ם עצמו מורה להשתדל לתאם בין התורה לבין המושכלות.

²³⁷ יתכן שגם המשיכה של חלק מהציבור לעסוק בהסברים יצירתיים לאירועים מוכרים (תאוריות קונספירציה) נובעת מנטייה נפשית דומה.

איור מתוך חוברת "חדשות מסקוטלנד", אנגליה, 1591. החוברת מתארת את משפטי המכשפות בצפון ברוויק, סקוטלנד, 1590. בין השאר הואשמה אגנס סמפסון בכך שגרמה בכישוף לסערה על מנת להטביע ספינה. גם תופעות טבע שכיחות, כמו סערה בים, יוחסו לכוחות כישוף.

האמונה בכך שישנם כוחות רוחניים שביכולתם לפתור בעיות רבות מעוררת את הדמיון ומפייחה תקוות לשלל קשיים, והיא קיימת, להבדיל, גם בספרים יהודיים, כולל כאלו שנדפסו מחדש בדורנו²³⁸ או לוקטו בדורנו מספרים קדמונים²³⁹, למרות התמיהות שמצויות בהם.

²³⁸ ספר "שושן יסוד העולם" למקובל האלוקי רבי יוסף תירשום, "יצא לאור לראשונה לאחר חמש מאות שנה מכי"ק" בהוצאת מכון חכמי ירושלים. כתב היד עצמו כולל חיבורים וליקוטים רבים.

מתוך הספר (כפי שמופיע בכתב היד): "לאהבה. תצייר צורת האשה שתרצה בכותל... ותאמר... השר הגדול הגיבור והנורא הנקרא אבגיתץ המושל על שער אהבה... ותבעיר אש במעיה שלא תוכל לאכול ולשתות עד שיעשה חפצי ורצוני ותביא אותה אצלי בכח שלך שחותמו של שלמה המלך" (סימן קט), "להרוויח בשחוק [דהיינו בהימורים. שתי מילים אלו מחוקות בכתב היד, אך מופיעות במפתח שבתחילת הספר]" (סימן שפא), "לאהבה. כתוב יום ה' בשעה ראשונה בקלף שליל וגע בה ותבוא... ותראהו לאשה ותרופץ אחרך" (סימן תסז).

²³⁹ ספר הסודות – סגולות החכמה (ר' ישראל מאיר אלמגור), תשע"ד, ליקט לחשים שמות וקמיעות בעניינים רבים. ביניהם: שאישה תבוא אחרך בלי דעתה (עמוד 101), לכבות שריפה (עמודים 118-119), לראות חיצונים (עמוד 120), להיות רואה ואינו נראה (עמוד 127), שיראו בני ביתו גופם בלא ראשם (שם), לידע החולה אם יחיה אם לאו (עמוד 306), להבין אימרת עורב (עמוד 302), להבין דיבור העופות (עמוד 320), לשחק בקלפים ולהרוויח (עמוד 312), להרוויח מיעוט בשחוק (דהיינו בהימורים) (עמוד 355), להתעלם (עמוד 333), קפיצת הדרך (עמודים 374-378) ועוד ועוד.

הספר זכה להסכמת הרב חיים כהן פרחיה (המכונה "החלבן", שאף כתב שם "מעומק ליבי אברכנו למי שיזכה להחזיק ספר זה אפילו בביתו כקמיע מומחה, בוודאי ה' יעזור להרחיב גבולו הקדושה והברכה בבית ולהגדיל תורה ולהאדירה"), ולהמלצת הרב גמליאל איתן (רב ק"ק תימן אלעד).

טו. ידיעת עתידות

השאיפה לדעת את העתיד טבעית ומובנת. שאיפה זו עלולה להטעות את האדם להאמין בכך שיש אפשרות מעשית לדעת זאת. מכאן האמונה בכוחם של קוסמים לדעת זאת²⁴⁰.

מסיבה זו גם נפוצו אמונות על אפשרויות נוספות לדעת את העתיד. כך גם המנהג להביט בצל הלבנה בליל הושענא רבה על מנת לדעת אם יוציא את שנתו, מנהג שהובא בגרסאות רבות ושונות, בראשונים שונים²⁴¹, בזוהר²⁴² וברמ"א²⁴³. היה שהעיד שנהג כן בעצמו²⁴⁴, והיה מגדולי המקובלים שהסביר שהדבר מסמל את הסתלקות הצלם²⁴⁵. שורשו של רעיון זה מוזכר כבר בגמרא²⁴⁶. יש להעיר שגם הנוצרים בתקופת הראשונים האמינו באמונה דומה²⁴⁷, ורעיון מעין זה נמצא כבר אצל היוונים בתקופת התנאים²⁴⁸.

²⁴⁰ רמב"ם הלכות עבודה זרה פי"א ה"ו: איזהו קוסם? זה העושה מעשה משאר המעשיות כדי שישום ותפנה מחשבתו מכל הדברים עד שיאמר דברים שעתידים להיות ויאמר דבר פלוני עתיד להיות או אינו הווה או שיאמר שראוי לעשות כן והזהרו מכך...
²⁴¹ ספר ציוני (לר' מנחם ציוני, מתקופת הראשונים), פרשת שלח, ד"ה אמנם וד"ה ובו, אבודרהם סדר תפילת סוכות ד"ה ויש אנשים, ספר סודי רז"י (בעל הרוקח) חלק ב הלכות הנבואה ד"ה כשם.

²⁴² זוהר כרך א (בראשית) פרשת ויחי דף רכ ע"א.

²⁴³ רמ"א אורח חיים תרסד א.

²⁴⁴ ר' אליהו בחור, הובא בספר סודי רזיא במבוא ד"ה הכרך: והעתיקו בכתב ידו הר' אליהו בחור בעל התשב"י... ובחתימת ר' אליהו בחור נאמר בזה הלשון: 'והשלמתי הספר הקדוש הזה היום יום ד' שהוא יום הושענא רבא רע"ו אשר איתי בו ראשי בצל הלבנה, ברוך ה', כי מובטחני שלא אמות השנה הזאת'. נאום הסופר אליהו בן אשר הלוי אשכנזי המדקדק.
²⁴⁵ פרדס רימונים (לרמ"ק) שער הנשמה סוף פרק רביעי.

²⁴⁶ הוריות יב ע"א: האי מאן דבעי למיפק ולאורחא, ובעי למידע אי חזר ואתי לביתא אי לא, ניקום בביתא דחברא, אי חזי בבואה דבבואה לידע דהדר ואתי לביתא. ולאו מילתא היא, דלמא חלשא דעתיה ומיתרע מזליה.

רש"י יבמות קכב ע"א: בבואה דבבואה – צל צילו.

²⁴⁷ מנהגי ישראל (דניאל שפרבר) חלק ו עמודים קעז-קעח: גם הנוצרים בימי הביניים האמינו באמונה זו. ראה למשל בספרו הגדול של... [לין תורנדייק, תולדות הקסם ומדע ניסוני], ניו יורק 1934, חלק ד (מאות יד-טו) עמוד 275:... [אם ראשו של אדם לא יטיל צל על הקיר בחג ההתגלות, לא יוציא את שנתו].

²⁴⁸ מנהגי ישראל (דניאל שפרבר) חלק ו עמוד קעז: וכבר רמזתי לכך שאמונה [מעין] זו מצויה היתה אצל (הרומאים) [היוונים], כגון בדבריו של... [פאוסניאס], בין המאה השנייה [ספר] ח [פרק] לח [סעיף] ו... [בין הנפלאות של הר ליקאוס, הנפלא ביותר הוא זה: עליו מתחם של זאוס הליקאי, שאליו אסור לאנשים להיכנס. אם אדם אינו שם לב לכלל ונכנס, בהכרח שלא יוציא את שנתו. יתר על כן, הייתה אגדה שכל דבר בתוך המתחם, בין בהמה ובין אדם, לא הטיל צל. מסיבה זו כאשר בהמה היתה מוצאת מחסה במתחם, הצייד לא היה ממחר אחריה, אלא נשאר בחוץ, ולמרות שהוא היה רואה את החיה לא היה יכול לראות את

מתוך ספר
"מנהגים אין
אשכנז, דורך דש
גנץ יאר",
אמסטרדם תכב.
האמונה שבעזרת
צל הלבנה
בהושענא רבה ניתן
לחזות האם יוציא
את שנתו, דומה
לאמונה שנפוצה
באומות העולם.

טז. קשיי החלטה

הקושי לקבל אחריות על החלטה, והחשש מתוצאות שליליות של טעות בהחלטה כזו, גורם לאנשים להאמין שיש דרכים על-טבעיות להחלטות כאלו.

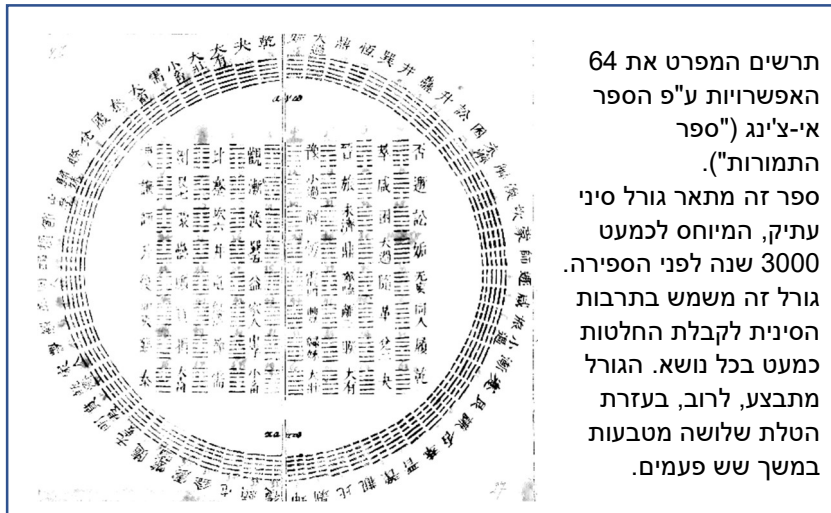
על סמך נטייה זו מבוססים ספרי גורלות רבים, שכמותם חוברו בין באומות העולם ובין, להבדיל, בעם ישראל²⁴⁹.

מאותה סיבה נח לאדם להאמין שישנם אנשים בעלי כוחות רוחניים שונים, שיש בכוחותיהם לסייע לו בהחלטותיו.

צילה. באסואן גם בצד הזה של אתיופיה, לא עץ ולא שום יצור מטילים צל כל עוד השמש נמצאת בקבוצת הכוכבים של הסרטן, אבל המתחם בהר ליקאוס משפיע על הצללים באותו אופן תמיד ובכל עונה].

²⁴⁹ למשל: המיוחס לאחיתופל, המיוחס לדניאל הנביא, המיוחסים לרס"ג, גורל החול המיוחס לאבן עזרא, ספר הגורלות של ר' חיים ויטאל, ספר גורלות החול, גורל המסעות, גורל החולה גורל עקרה.

תרשים המפרט את 64 האפשרויות ע"פ הספר אי-צ'ינג ("ספר התמורות"). ספר זה מתאר גורל סיני עתיק, המיוחס לכמעט 3000 שנה לפני הספירה. גורל זה משמש בתרבות הסינית לקבלת החלטות כמעט בכל נושא. הגורל מתבצע, לרוב, בעזרת הטלת שלושה מטבעות במשך שש פעמים.

יז. אשליית השליטה

בטבע האדם להשתוקק לשלוט על המציאות, דבר הגורם ל"אשליית השליטה", שהאדם מאמין שמעשיו משפיעים על אירועים שונים, כאשר בפועל אין קשר בין המעשים לאירועים.

לשם המחשה, הצורך האנושי בתחושת השליטה גרם לתופעת "כפתורי פלצבו" – כפתורים ופקדים נוספים שאמורים להשפיע על מערכות שונות, כאשר בפועל, מסיבות שונות, אין בהם שום תועלת מעשית. כך במשרדים מסוימים קביעת הטמפרטורה בתרמוסטט לא משפיעה, במעברי חצייה מסוימים לחצני הולכי הרגל לא משפיעים על התחלפות האור לירוק, ברכבות מסוימות לחצני פתיחת הדלתות לא משפיעים על הפתיחה. עם זאת, השאירו את כפתורים אלו על מנת לתת תחושה טובה יותר לציבור, שנהנה מתחושת השליטה.

כך גם התופעה של לחיצה על כפתור שכבר מופעל (כגון בהזמנת מעלית), כביכול על מנת לזרז את פעולתו.

אשליית השליטה אף גורמת למהמרים שונים להאמין שבכוחם להטות את תוצאות ההימורים בהתאם לרצונותיהם. למשל, אמונה לא-מודעת שזריקת קוביות חזקה יותר תניב תוצאה גבוהה יותר וזריקה חלשה תניב תוצאה נמוכה.

נטייה זו גורמת לאנשים להאמין בכוחם לפעול בעזרת כוחות-כישוף, וכן סגולות ושאר מעשים על-טבעיים, גם כשבפועל לא נמצאה תועלת אמיתית במעשים אלו.

יח. חומרים משני תודעה

בזמננו, אם יציעו לך להשתמש בחומר מסוים שיגרום לך להרגיש שאתה עף לעולם רחוק, או נפגש עם דמויות שונות ומשונות, סביר שתסרב. אבל בעבר לא היו ידועות ההשפעות השליליות של חומרים כאלו. לשם המחשה, אחד השד"רים שנשלח להודו לאסוף תרומות לבית הכנסת "החורבה" בירושלים, סיפר שהוא עישן שם אופיום שגרם לו לבלבול הראש כשיכור, ולאחר שהורגל בזה לא הרגיש עוד²⁵⁰. בעולם כזה, כאשר גם לא היה הסבר כיצד חומרים אלו פועלים – פירשו זאת בהחלט באופן אחר: מדובר בשיקויים יעילים לחוויות רוחניות, מדרגות שאי אפשר להגיע אליהן ללא שימוש בחומרים אלו.

מדוע נמנעו מלסתור את האמונה בכישופים

לאחר שהאמונה בכוחו של הכישוף השתרשה, נוצר קושי רב לבטל אותה. גם קושי זה מתחלק לכמה הסברים (ושוב, חלקם קשורים זה לזה):

א. חוסר ביקורתיות

עולם המדע שאנו מכירים מבוסס על ראיות מהמציאות ועל ביקורת. הדרך להסקת מסקנות ארוכה, והיא כוללת תצפיות, זיהוי דפוסים שחוזרים על עצמם, העלאת השערה, חיפוש אחר השערות חילופיות, חיזוק ההשערה, ניסויים התומכים בה, ביקורת עמיתים תוך פרסום תוצאות הניסויים²⁵¹.

לכן כל כך קשה לנו לדמיין את העולם "ההוא", שבו אריסטו טען שלגברים יש יותר שיניים מלנשים, ועברו כמעט אלפיים שנה עד שהאנושות התחילה לבדוק את טענותיו. במשך כאלף וחמש מאות שנה האמינו שמריחת שום על מגנט תבטל את המגנטיות שלו.

ב. קושי לשנות את הדעה

קושי מוכר לכולנו. אך בתרבות שהיתה בזמננו הקושי היה גדול עוד יותר. דוגמא לכך מהקושי שהיה לאנושות להבין שהארץ נעה סביב השמש.

ג. האמונה בסמכות

סמכות, בין אם של אדם מסוים ובין אם של הדעה השלטת, יש בכוחה למנוע כל ביקורת וכל חשיבה יצירתית הגיונית. חשוב להעיר שגם בזמננו ישנן תופעות דומות במקצת, כאשר ציבור לא מוכן לראות מציאות ששונה ממה שהוא מאמין בה. וכבר

²⁵⁰ ספר אבן ספיר (לר' יעקב ספיר הלוי, מהמאה ה-19 למניינם) חלק ב סוף פרק מד.

²⁵¹ חשוב להדגיש שגם מי שלא עוסק במדעים באופן ישיר, מושפע מתפיסות אלו.

הרמב"ם סיפר על משיח שקר, שלאחר שנהרג אמרו חסידיו חסרי הדעת ש"עתה יחיה ויעמוד מקברו"²⁵².

ד. כוחם של ספרים קדמונים

עצם העובדה שאמונת הכישוף כתובה בספרים רבים וקדמונים, ורבים עסקו בהם, הופכת את הדבר לראיה בעיני ההמון. וכפי שכתב הרמב"ם בענייני אצטגנינות²⁵³, והדגיש שבדבר זה – אמונה בנכונותו של דבר בגלל שהוא מופיע בספרים – טועים רוב העולם.

ה. הרחוקים ממך

במקומות רבים הטענות על כישוף וכו' היו לא על "הקרובים אליך" אלא על "הרחוקים ממך", לעיתים בתוספת סברות מדוע דווקא במקומות אלו מצויים הכישופים וכו'. כך שלא ניתן היה להפריך את הטענות והעדויות הללו.

בפרקי דרבי אליעזר²⁵⁴ מפורש שמדור הרוחות והשדים ברוח צפון, הנשמת חיים²⁵⁵ טען שכישופים מצויים בגיניאה שבאפריקה, היו שהאמינו שקמיעות ולחשים פועלים דווקא בבבל סמוך לביתו של נבוכדנצר²⁵⁶.

אכן בתקופות שבהן המסעות בין היבשות השונות היו כמעט בלתי אפשריים, היו מצויות שמועות על יצורים ובעלי חיים נפלאים שנראו במקומות רחוקים, ולא היתה אפשרות להכחישן. יצורים כאלו הזכרו גם במקורותינו: אורשינא, שהוא עוף החול שאינו מת²⁵⁷, חד קרן²⁵⁸, קנטאור, דהיינו חציו אדם וחציו סוס²⁵⁹, בני ים, דהיינו דגים שחציין צורת אדם וחציין צורת דג²⁶⁰.

מאותן סיבות, אין להתפלא על שלא הצליחו להכחיש את האמונה בשדים ובכישופים.

²⁵² סוף איגרת הרמב"ם אל חכמי מונטפזליר על גזירת הכוכבים.

²⁵³ אגרת לחכמי מונטפזליר על גזירת הכוכבים.

²⁵⁴ פרק ג, והובא גם בנשמת חיים מאמר שלישי פרק יב סוף ד"ה ואומר.

²⁵⁵ מאמר שלישי פרק כ"ג ד"ה ודע.

²⁵⁶ ע"פ דברי רב האי גאון שבתשובות הגאונים החדשות סי' קט"ו ד"ה וזה שכתבתם (הוא

עצמו אכן היה בבבל, אך בוודאי שלמדו את דבריו גם בשאר העולם).

²⁵⁷ סנהדרין קח ע"ב ורש"י שם.

²⁵⁸ שבת כח ע"ב שור שקרן אחת במצחו.

²⁵⁹ בראשית רבה כג ו' קינטורין".

²⁶⁰ רש"י בכורות ח ע"א ד"ה בני ימא.

עוף החול נשרף וחי מחדש, חד קרן, קנטאור (חציו אדם וחציו סוס). מתוך כתב יד מצרפת, מהמאה ה-13.

בן-ים, חד-קרן, יצור שחבל משתלשל מטבורו, אדם עם ראש כלב (המכונה: קינוקפאליה). מתוך הספר "תולדות המפלצות" (נכתב במאה ה-16 והודפס במאה ה-17). ספר זה מציג ציורים של כמאה יצורים שתוארו בימי הביניים ובעת העתיקה, ומלמד על האמונות שרווחו בעבר בתחום. תיאורים ואיורים דומים הובאו בספר *Prodigiorum ac ostentorum chronicon*, גם הוא מאותה תקופה.

בהעדר אפשרויות בדיקה מהימנות בעבר, חכמים רבים האמינו בקיומם של "בעלי חיים" אלו כפשוטו, ואף פורסמו "עדויות" רבות על מציאותם. אין פלא אפוא גם על הפצת האמונות בדבר שדים וכישופים.

ו. שערי תירוצים

במיוחד בתחומים שמעבר להיגיון, ישנם תירוצים רבים לדחות הוכחות הגיוניות. כך למשל כתב הפרדס רימונים²⁶¹, שכאשר הוכיח למכשפים שהם אינם יכולים באמת לקרוא לשד או לבצע פעולות על-טבעיות, דחו אותו בטענה שסיבת הדבר היא

²⁶¹ פרדס רימונים (לרבי שם טוב אבן שפרוט, מאחורני הראשונים) סנהדרין סז ע"ב (סוף סז ע"א).

"בשביל שאינך מאמין, שהשדים לא ייגלו רק למאמין, ולא יעשו פעולתם רק לעובדם".

ז. שלילה

מיסודות ההיגיון, שאפשר להוכיח את מהותו של דבר מסוים, אך אי אפשר להוכיח את העדרו. לכן, לאחר שאדם מאמין במציאותם של כישופים, קשה לשכנעו באי-קיומם. אכן, הרמב"ם כתב שהמאמין בדבר שאין עליו ראיה²⁶², עליו נאמר "פתי יאמין לכל דבר"²⁶³. אך לא כולם אחזו בדרכו של הרמב"ם בעניין זה.

נחתום אם כן בדבריו של הרמב"ם²⁶⁴:

דעו רבותי שאין ראוי לו לאדם להאמין אלא באחד משלושה דברים: הראשון – דבר שתהיה עליו ראיה ברורה מדעתו של אדם כגון חכמת החשבון וגימטריאות ותקופות.

והשני – דבר שישגיגו האדם באחד מהחמש הרגשות (חושים). כגון שידע ויראה שזה שחור וזה אדום וכיוצא בזה בראיית עינו, או שיטעום שזה מר וזה מתוק, או שימשש שזה חם וזה קר, או שישמע שזה קול צלול וזה קול הברה, או שיריח שזה ריח באוש וזה ריח ערב, וכיוצא באלו.

והשלישי – דבר שיקבל אותו האדם מן הנביאים עליהם השלום ומן הצדיקים. וצריך האדם שהוא בעל דעה לחלק בדעתו גם במחשבתו כל הדברים שהוא מאמין בהם ויאמר: שזה האמנתי בו מפני הקבלה, וזה האמנתי בו מפני ההרגשה, וזה האמנתי בו מפני הדעה.

אבל מי שיאמין בדבר אחד שאינו משלושת המינים האלה, עליו נאמר פתי יאמין לכל דבר.

²⁶² בין אם זו ראיה ברורה מדעתו של אדם, או דבר שחשים אותו באחד החושים, או שקיבל אותו מהנביאים ומהצדיקים.

²⁶³ אגרת לחכמי מונטפז'ליר על גזירת הכוכבים.

²⁶⁴ באגרתו אל חכמי מונטפז'ליר על גזירת הכוכבים.

קונטרסים נוספים מאת המחבר

הידיעות המדעיות של חז"ל – תוקפן ומקורן

דן בשאלה העקרונית בדבר מקורותיהם של דברי המדע שבחז"ל ובראשונים. המאמר דן בשאלה האם מקורם אלוקי (רוח הקודש או מסורת מסיני) או טבעי (מחקירה עצמית או מקבלה מחכמי הגויים). מובאת מחלוקת הראשונים והאחרונים בעניין, כאשר רוב הדעות סוברות שהוא טבעי, דיון בעשרות רבות של סוגיות ושקלא וטריא בראיותיהם של שני הצדדים.

באהלי שם – האם יסודות המדע היווני התקבלו ע"י חז"ל והראשונים?

מבאר את החילוקים המהותיים שבין המדע הבבלי למדע היווני. ודן איזה סגנון מדעי היה מקובל אצל האמוראים, אצל הראשונים בארצות האסלאם ואצל הראשונים בארצות הנצרות. התשובות לשאלות אלו הן המפתח להבנה פשוטה ואמיתית של סוגיות מדעיות רבות – ובפרט באסטרונומיה, בגמרא רש"י תוס' רמב"ם ועוד ראשונים.

תירוץ חדש לקושיא עתיקה בעניין היחס שבין היקף המעגל לרוחבו

דן בשאלה מדוע חז"ל נקטו את היחס 3, דיון בכל תירוצי המפרשים על כך, פירוט דעות חכמי האומות בעבר, וכיצד היו שטעו בדבר זה. ובסופו נספח על אורך שנת החמה ע"פ שמואל.

זמן המולד הממוצע ומקורותיו במשך הדורות

סוקר את השיטות השונות בעולם העתיק, בעניין המולד הממוצע. הסבר כיצד הגיעו בזמנם לדיוק זה, ומנסה לברר עד כמה הוא באמת מדויק. דן בשאלה האם מקורו של אורך המולד הממוצע (כ"ט י"ב תשצ"ג) הוא אלוקי (רוח הקודש או מסורת מסיני) או טבעי (מחקירה עצמית או מקבלה מחכמי הגויים). מובאת מחלוקת המפרשים בעניין, כאשר רוב הדעות סוברות שהוא טבעי.

האם כללי הלוח העברי ניתנו מסיני? וכיצד טעות בסיפורה אחת שינתה תפיסה שלמה?

דן במקור כלליו של הלוח העברי, ומביא את המחלוקת האם מקורם הוא אלוקי (רוח הקודש או מסורת מסיני) או טבעי (מחקירה עצמית או מקבלה מחכמי הגויים). דן על מה התבססו הסוברים שהמקור אינו טבעי. מביא את דברי חכמי האומות שבזמנם בעניין, ומוכיח שטעות בגירסא היא שגרמה לטעות שכביכול לא היה אפשר להגיע לערך זה בדרך טבעית.

דע מאיין באו

דן בהסבר לדברי חז"ל שהכינים אינן פרות ורבות. דברים דומים נאמרו בחז"ל ובראשונים על עכבר שחציו אדמה, סלמנדרה, אדני השדה, עופות ועוד. דיון בהסברי המפרשים בעניין, הבאת דברי חכמי האומות בזמנם, והסבר כיצד היו שטעו בדבר כזה.

מנא להו? מהו מקור חכמתם של אומות העולם, ועיון בדעה שמייחסת את מקור

חכמתם לעמנו

דן בדעה שהובאה בראשונים ואחרונים רבים, שמקורן של כל החכמות בישראל, מפרט את מקורותיהם ואת הראיות השונות שהביאו לכך. מביא קושיות עקרוניות רבות על דעה זו, ואף דן מה גרם לראשונים ואחרונים רבים להחזיק בדעה זו, כולל עד ימינו.

ספר אמונה טהורה - במה חובה להאמין? במה מותר להאמין? במה אסור להאמין? ובמה לא נכון להאמין?

מטרת ספר זה לפרוש בפני המעיין את דברי חז"ל, הגאונים, הראשונים והאחרונים בסוגיות אלו, לסייע לדון בעניינים אלו כדרכה של תורה.